

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lucija Primožič

Negovalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Lucija Primožič

Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener

Negovalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

ZAHVALA

Želela bi se zahvaliti predvsem vsem ženskam, ki so sodelovale v intervjujih, za čas in pripravljenost deliti svoje izkušnje, življenjske zgodbe in razmišljanja, ki so prispevala k nastanku magistrskega dela.

Zahvaljujem se tudi mentorici, red. prof. dr. Tanji Rener, za čas, ki mi ga je namenila, in zmeraj nadvse hiter odziv ter za napotke in pomoč pri nastajanju tega dela.

*Posebna zahvala moji družini: mami **Damijani** – ki me je spodbudila k nastanku tega dela, očetu **Marjanu** in noni **Pavli** – resnična hvala vsem za skrb in podporo, ki ste mi jo nudili med celotnim izobraževanjem. Brez vsakega posebej mi ne bi uspelo ...*

*In seveda – hvala tebi, dragi **Boštjan**, ker vedno najdeš prave besede, hvala ti za neskončno pozitivno energijo in vso spodbudo, čustveno oporo ter da verjameš vame.*

Negovalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije

Za sodobno zahodno družbo je značilno, da se negovalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije običajno navezuje na skrb za več generacij hkrati. Ženske srednjih let pogosto oskrbujejo svoje odrasle, a še ne povsem samostojne otroke, obenem pa tudi ostarele starše, ki skrbstveno pomoč in nego najpogosteje prejemajo v sklopu neformalne družinske mreže. Znotraj socioloških krogov se je za opisan profil žensk izoblikoval izraz „sendvič generacija“, ki ponazarja ujetost med skrbjo za odraščajoče otroke in ostarele ali nepreskrbljene starše. Razlog za takšno situacijo se lahko pripiše dejstvu, da je prehod mladih iz izobraževanja v donosno zaposlitev, ki omogoča samostojno življenje, vse daljši. Zato mladi ljudje podaljšujejo bivanje pri starših vse do 30. leta in več. Obenem se podaljšuje življenjska doba in za onemogle ali finančno nepreskrbljene stare ljudi skrbijo družinski člani, med njimi največkrat ženske. Za ženske v Sloveniji v povprečju velja, da so poleg zaposlitve obremenjene še z neformalnim neplačanim gospodinjstvom in skrbstvenim delom, ki po ocenah obsega 42 dodatnih ur tedensko. Neizogibne obveznosti terjajo veliko časa in energije, kar lahko povzroča preobremenjenost, izčrpanost in slabše psihofizično stanje.

Ključne besede: ženske srednje generacije, sendvič generacija, samoumevnost domačega dela, skrbstvene prakse, posledice večkratnih obremenitev.

Nursing and care carried out by middle-aged women

The modern Western society is characterized by the fact that nursing and care performed by middle-aged women typically refer to simultaneous care for several generations. Middle-aged women frequently take care for their adult yet not fully independent children, and at the same time for elderly parents who in most cases receive nursing and care in the context of informal family networks. Within sociological circles, this profile of women has been described by the term „sandwich generation“, which illustrates their position caught between the concern for growing children and nursing ageing or dependent parents. The reason for this situation can be attributed to the fact that the transition of young people from education to gainful employment, which would enable independent living, is becoming increasingly longer. As a result, young people extend their stay with their parents up to 30 years of age and over. At the same time, life expectancy has become longer, and decrepit or financially dependent elderly people are nursed by family members, in most cases by women. For women in Slovenia, it usually applies that in addition to their formal employment, they are still burdened by informal and unpaid housekeeping and nursing, the volume of which is estimated at 42 additional hours per week. Inevitable obligations require a lot of time and energy, which can result in overburdening, fatigue, and poor physical and mental condition.

Key words: Middle-aged women, sandwich generation, self-evident character of housekeeping, nursing practices, consequences of multiple burdens.

1 UVOD	7
2 SPREMEMBE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V SODOBNI – POSTMODERNI DRUŽBI	10
2.1 POSTMODERNA ALI RAZVITA MODERNA	10
2.2 SPREMEMBE NA PODROČJU ZASEBNE IN JAVNE SFERE.....	12
2.2.1 Ekonomske spremembe in ženske na trgu dela	13
2.2.2 Demografske spremembe in trend staranja prebivalstva	15
2.2.3 Podaljševanje mladosti (LAT faza) in mladi odrasli pod okriljem staršev.....	16
3 DOMAČE DELO IN SPOLNA ZAZNAMOVANOST	18
3.1 GOSPODINJSKO DELO	18
3.2 ODNOSNO DELO	19
3.2.1 Emocionalno, skrbstveno in negovalno delo.....	19
3.3 SPOLNA SPECIFIČNOST DOMAČEGA IN SKRBTSTVENEGA DELA	21
4 SKRBTSTVENA PRAKSA ŽENSK SREDNJE GENERACIJE	24
4.1 „SENDVIČ GENERACIJA“ ali ženske srednje starostne kohorte, ki zagotavljajo skrb in nego več generacijam hkrati.....	24
4.1.1 Starševanje in skrb za otroke.....	26
4.2 SKRB IN NEGA STAROSTNIKOV IN FORMALNE OBLIKE POMOČI.....	29
4.2.1 Vloga družinskih članov pri oskrbi starih ljudi v perspektivi spolov	29
4.2.2 Formalne oblike pomoči (obveščенost in uporaba).....	31
5 POSLEDICE PREOBREMENITEV ŽENSK SREDNJE GENERACIJE	35
6 EMPIRIČNI DEL	37
6.1 METODOLOŠKA IZHODIŠČA.....	37
6.1.1 Predmet in cilj raziskovanja	37
6.1.2 Izhodiščna teza in raziskovalna vprašanja	37
6.1.3 Metoda preučevanja, vzorčenje in potek empirične raziskave	38
6.2 ANALIZA IN INTERPRETACIJA ZBRANIH PODATKOV	40
6.2.1 Demografska analiza	40
6.2.2 Predstavitev raziskovalnih tem	41
7 SKLEPNE UGOTOVITVE.....	62
7.1 SAMOUMEVNOST DOMAČEGA DELA ŽENSK SREDNJE GENERACIJE.....	62
7.2 INFORMIRANOST IN UPORABA FORMALNIH OBLIK POMOČI	64
7.3 POSLEDICE PREOBREMENITEV ŽENSK SREDNJE GENERACIJE	65
ZAKLJUČEK.....	69

LITERATURA 71

1 UVOD

V magistrskem delu obravnavam ženske srednjih in poznih srednjih let, ki opravljajo skrbstveno, negovalno in emocionalno delo za svoje (odrasle) potomce, pa tudi za lastne in partnerjeve starše. Tako imenovana „sendvič generacija“ ali vmesna generacija je ujeta v skrb za svoje odraščajoče oziroma odrasle otroke in hkrati za ostarele in pomoči potrebne ali ekonomsko nepreskrbljene starše. Omenjeni profil ženske srednjih let je v sodobni družbi močno prisoten in napovedi za prihodnost kažejo, da se bo takšna skrbstvena praksa še povečala (Podgornik 2014).

Številni avtorji se strinjajo, da je postmoderna doba prinesla raznolike spremembe v vsakdanjem življenju ljudi ter v osebnih in družinskih življenjskih potekih (Giddens 2000; Bauman 2002; Goody 2003; Ule in Kuhar 2003; Bartky 2006; Beck in Beck-Gernsheim 2006; Švab 2006). „Tipična lastnost družinskih življenjskih potekov v postmodernosti se kaže v tem, da se posamezna področja v njih krajšajo ali daljšajo“ (Švab 2001, 168). Konkretni primer tega je fenomen podaljševanja mladosti (Rener 1996; Ule in Kuhar 2003), ko mladi svojo mladost podaljšujejo z življenjem v izvorni družini staršev, od katerih so še vedno ekonomsko, materialno in čustveno odvisni ali polodvisni.

Zaradi znanstvenega in tehnološkega napredka ter napredka v medicini in zdravstveni oskrbi so se bistveno izboljšale življenjske razmere velike večine prebivalstva, obenem pa se je zaradi demografskega prehoda, ki je povzročil zmanjšanje umrljivosti in rodnosti, podaljšala pričakovana življenjska doba ljudi, kar pomeni znatno povečanje števila starega prebivalstva (Malačič 2003; Ramovš 2003). Raziskave kažejo, da stari ljudje najpogosteje starost preživljajo v domačem okolju, kjer zanje skrbijo njihovi otroci (Hojnik Zupanc 1997; Hlebec 2003). Pomemben delež starih ljudi potrebuje intenzivno skrb in nego, ki jo večinoma zagotavlja neformalno žensko negovalno delo v družinskih in sorodniških mrežah (Rener 1997).

Skrb za družinske člane je tudi v postmoderni dobi spolno obeležena praksa (Bubeck 1995, 160; Černigoj Sadar 2000; Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004), saj, sodeč po številnih raziskavah, večino neplačanega skrbstvenega, negovalnega in emocionalnega dela opravljajo ženske (Bubeck 1995, 166; Bowden 1997; Rener v Oakley 2000; Craig 2006; Hrženjak 2007; Humer 2009).

Mnoge ženske preživijo večino svojega življenja kot negovalke „pomembnih drugih“. Povprečno 17 let oskrbujejo, negujejo in podpirajo svoje otroke, 18 let namenjajo skrbi in pomoči svojim in partnerjevim staršem in navsezadnje še desetletje negovanju ostarelega partnerja (Rener 1997).

Bremena, ki jih z multiplikacijo vlog nosijo ženske, lahko vodijo do emocionalnih težav, tesnob in depresij, anksioznosti, jeze in nezadovoljstva, napetih osebnih odnosov ter slabšega zdravstvenega stanja (Barnett in Baruch 1985; Barron McBride 1990). Raziskave kažejo, da so ženske v Sloveniji močno vpete v neplačano gospodinjsko in skrbstveno delo, kjer socialno, materialno in emocionalno oskrbujejo otroke oziroma mlade odrasle ter lastne in partnerjeve starše. Obenem imajo ženske v Sloveniji najdaljši delovni urnik v Evropi (Švab in drugi 2012). Vse našteje obveznosti ženske obremenjujejo in te poročajo o izčrpanosti in izgorelosti ter drugih psihofizičnih boleznih, ki so posledica večkratne obremenitve žensk – zaposlitve ter neplačanega gospodinjskega in družinskega dela (Denton in Walters 1997; Šadl 2002; Schmiedel 2011; Ule 2013).

Ker je tematika, ki me zanima, zlasti v slovenskem prostoru razmeroma neraziskana, sem magistrsko nalogo izvedla kot kvalitativno eksplorativno študijo, v kateri sem obravnavala naslednja raziskovalna vprašanja:

- 1. Ali se skrbstveno, negovalno in emocionalno delo za (odrasle) otroke ter lastne in partnerjeve starše še dojema kot samoumevno delo žensk srednje generacije?**
- 2. Kako ženske srednje generacije dojemajo formalne in institucionalizirane oblike pomoči družinam? Kakšna so njihova stališča do uporabe tovrstnih storitev?**
- 3. Kakšne so posledice intenzivnega skrbstvenega, negovalnega in emocionalnega dela pri ženskah srednje generacije?**

Magistrsko delo sestavlja teoretični in empirični del. V teoretičnem delu se najprej posvetim spremembam vsakdanjega življenja v postmoderni družbi, ki vplivajo na družinsko življenje in življenjske poteke. V nadaljevanju opredelim spolno zaznamovano družinsko delo in opišem skrbstvene prakse ženske srednje generacije, ki zajemajo skrb za gospodinjska opravila in skrb za svoje še nesamostojne (odrasle) otroke ter hkrati za ostarele in pomoči potrebne ali ekonomsko nepreskrbljene starše. Na tej točki na kratko opišem podporne storitve formalnih oblik pomoči. Zadnje teoretično poglavje se nanaša na posledice, ki jih prinašajo večkratne obremenitve žensk srednje generacije.

V empiričnem delu opišem potek raziskave, analiziram in interpretiram pridobljene podatke. Na podlagi analize intervjujev in strokovne literature pridobim odgovore na raziskovalna vprašanja.

2 SPREMEMBE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA V SODOBNI – POSTMODERNI DRUŽBI

V tem poglavju namenjam pozornost predstavitvi obdobja postmoderne družbe ter družbenim in družinskim spremembam v sodobni družbi.

2.1 POSTMODERNA ALI RAZVITA MODERNA

V sodobni družbi smo v obdobju velikih družbenih in kulturnih sprememb, s čimer se strinjajo številni sociološki avtorji. Nekateri so mnenja, da smo v novi dobi, spet drugi zagovarjajo tezo, da se moderna doba še ni končala, temveč zgolj preoblikovala.

Zahodna družba je konec 20. stoletja prešla v novo obdobje. Avtorji so ga poimenovali na različne načine: eni visoka ali pozna moderna (Giddens 1991), drugi reflektivna ali druga moderna (Beck 2001), spet nekateri pa ga imenujejo tekoča moderna (Bauman 2002) in postmoderna (Ule 2000, 5).

Poznamo še več različnih terminov, ki označujejo sodobno oziroma postmoderno dobo, in sicer postindustrijska družba, visoka modernost ali pozna modernost, informacijska družba itd. (Švab 2001, 51), vendar v nadaljevanju uporabljam termin postmoderna, ki se najpogosteje uporablja.

Ule je obdobje pozne moderne opisala kot „novo stopnjo modernizacije“, ki je nadomestila prejšnjo modernizacijo novega veka (Ule 2000, 5). Giddens je eden izmed teoretikov, ki zavrača tezo o obstoju nove postmoderne družbe, radikalno odrezane od moderne družbe, obenem pa se strinja, da gre za izrazito spreminjanje družbenih razmer, kar ponazori z izrazom „radikalizacija modernosti“ in to obdobje poimenuje visoka ali pozna modernost. Gre za pojav kvalitativno novih fenomenov, ki temeljito spreminjajo sodobni svet (Švab v Giddens 2000, 207–208). Nemški sociolog Ulrich Beck je kritičen do označevanja moderne družbe kot nove postmoderne družbe in zagovarja tezo o „drugi moderni“ – reflektivni družbi tveganja, ki se je razvila iz predhodne moderne – industrijske družbe. Druga moderna je po Becku zgolj nadaljevanje prve moderne, ki se doslej še ni uspela v celoti modernizirati (Beck 2001). Bauman pravi, da družba 20. stoletja ni bila nič manj moderna od družbe 21. stoletja,

ki je zgolj drugače moderna. Izraz „moderno“ ponazarja tekočnost in zato Bauman sodobno družbo poimenuje „tekoča moderna“ (Bauman 2002).

Postmoderna je termin za obdobje zadnjih štiridesetih let. Nakazuje nekatere družbene transformacije. Med njimi so opazne nekatere spremembe tudi na področju družinskega življenja, ki se razlikujejo od značilnosti družinskega življenja v moderni družbi (Švab 2001, 51).

Mulej značilnosti družbe na poti v neko drugo moderno označi kot „osvobojenost od konservativnih praks preteklosti“ in postmoderno označi kot „epoho odprtosti do sprememb“ (Mulej 2003, 298–299).

Vendar kljub temu „postmodernost ne pomeni radikalnega reza z modernostjo, ampak splet procesov, značilnih za moderno družino, in postmodernih procesov, ki se pojavljajo kot radikalno novi“. Zelo nazoren primer ohranjanja lastnosti moderne v postmoderni in obenem nastanek novih družbenih fenomenov, ki spreminjajo postmoderni potek družinskega življenja, je družinska pluralizacija (Švab 2001, 79–80).

Prelom tisočletja deluje na vsakdanje življenje ljudi na dva ključna načina, in sicer na splošni oziroma svetovni ravni kot globalizacija, na osebni ravni pa kot intenzivna individualizacija življenjskih potekov (Rener 2007, 40).

Globalizacijo, individualizacijo in pluralizacijo ter izbiranje življenjskih slogov bi izpostavila kot bistvene značilnosti postmoderne družbe.

Rener razume globalizacijo kot „planetarno raztegovanje svetovnega sistema liberalnega kapitalizma, ki ga pospešuje razvoj transportnih in komunikacijskih tehnologij“ (Rener 2007, 40). Švab globalizacijo opredeli kot proces širitve ekonomskih, političnih in kulturnih družbenih odnosov po vsem svetu (Švab 2000, 212).

Ulrich Beck, avtor teorije individualizacije, prepozna proces individualizacije kot sprejemanje lastnih odločitev pri posamezniku in razvijanje lastne usode. Posamezniki reflektivno konstituirajo svoje biografije, ki jih Beck poimenuje „izbirne biografije“. Bevk poudarja primoranost odločanja o svoji zasebnosti (Švab 2000, 213). Posameznik ima sicer v sodobni družbi na voljo možno pestrost izbire glede življenjskega poteka in lastne usode, vendar prav ta pestrost izbire povzroča sodobnemu človeku veliko tveganje in negotovost. Tako ostaja posameznik v „družbi tveganja“ negotov in zmeden (Beck 2001).

Individualizacija pomeni težnjo po individualnem življenjskem slogu, kjer se posameznik lahko sam odloča o svojem življenjskem slogu, izobrazbi, poklicu, delovnem mestu, načinu življenja itd. Rener individualizacijo razume kot „učinek samoprevar“, saj so v sodobnih družbah svobodne izbire lahko le začasne in iluzorne. V družbi, kjer je vse več ukvarjanja s samim seboj, je vse manj pozornosti oziroma možnosti za prepoznavanje strukturnih prisil in vse manj solidarnosti (Rener 2007, 40).

Pluralizem v najširšem smislu razumemo kot sprejemanje raznovrstnosti. Za sodobno družbo je poleg individualizacije značilna pluralizacija življenjskih izbir (Ule 2000), ki je povzročila bistvene spremembe na področju družbenega življenja.

2.2 SPREMEMBE NA PODROČJU ZASEBNE IN JAVNE SFERE

V času sodobne družbe se lahko opazijo znatne spremembe na področju družinskega življenja. Statistika v tujini in tudi v Sloveniji nakazuje, da se družinsko življenje odmika od modernega modela nuklearne družine in postaja vse bolj raznoliko. Odločitve o življenjskih potekih posameznika vedno bolj odstopajo od klasičnih norm o življenjskih prehodih (izobrazba, zaposlitev, poroka, družina). Spreminja se tudi časovno zaporedje dogodkov (Giddens v Švab 2006, 64).

Ta fenomen imenujemo *družinska pluralizacija*, ki se kaže v številnih razsežnostih in označuje procese, kot so pluralizacija družinskih oblik in z njo povezana pluralizacija življenjskih stilov in življenjskih potekov, spreminjanje življenjskih vrednot in intradružinska diferenciacija. Pluralizacija družinskih oblik se nanaša na pojav različnih oblik in načinov družinskega življenja glede na odločitev posameznika (Švab 2001, 80). „Maritalno vedenje“, kot pravi Švab, postaja vedno bolj nedoločno, nestabilno in spremenljivo na način, da upada število formalnih zakonskih zvez, povečuje se število kohabitacij in razvez, ki jim sledi reorganiziranje družin in pojav enostarševskih družin, povečuje se število otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, itd. (Švab 2001, 80; Švab 2006, 64). Obdobja družinskega poteka se podaljšujejo (npr. podaljševanje mladosti) ali krajšajo (npr. obdobje aktivnega starševstva), nekatera se podvajajo (ponovne poroke) itd. (Švab 2006, 64–67).

Poleg procesa, kot je pluralizacija družinskih oblik, povezujemo z družinsko pluralizacijo tudi pluralizacijo življenjskih potekov in prehodov. Na podlagi številnih statističnih podatkov lahko opazimo povečanje povprečne starosti ob sklenitvi zakonske zveze in tudi povečanje povprečne starosti ženske ob rojstvu prvega otroka (Švab 2006, Renner in drugi 2008; Humer 2009, 71).

Spremembe se lahko zaznajo tudi v javni sferi, na področju trga dela, v izobraževanja in politik. Tukaj so spremembe vidne tudi pri spolih. Podatki o zaposlenih po spolu v Sloveniji kažejo, da je zaposlenih več kot 60 % žensk, od tega veliko število visoko izobraženih žensk. Statistični podatki kažejo, da ženske kljub večji enakopravnosti še vedno pogosteje kot moški ostajajo doma zaradi starševstva in nege bolnega otroka ter opravljajo skrbstvene aktivnosti. Spremembe lahko opazimo tudi pri politikah, konkretno v družinski politiki, ki staršem omogoča tudi rabo očetovskega dopusta in delitev dopusta za nego in varstvo otroka med partnerjema (Humer 2009, 68).

V svojem magistrskem delu se zaradi narave raziskovalne teme podrobneje posvečam ekonomskim spremembam in ženskam na trgu dela, demografskim spremembam in trendu staranja prebivalstva ter družinskim spremembam, ki močno vplivajo na vsakdanje življenje žensk srednje generacije.

2.2.1 Ekonomske spremembe in ženske na trgu dela

V zadnjih desetletjih se v zahodnih družbah lahko opazijo raznolike spremembe na področju položaja spolov. Opazimo jih v zasebni sferi, v vsakodnevnem življenju posameznikov in posameznic, zelo so opazne tudi v javni sferi, na področju izobraževanja in zaposlovanja. Med očitne spremembe pri vlogah spolov lahko v evropskem merilu uvrstimo tudi trend postopnega naraščanja zaposlovanja žensk. Za Slovenijo sicer ta trend ni novost, kajti v Sloveniji imamo več kot 70-letno zgodovino zaposlovanja žensk za polni delovni čas (Jogan v Humer in Kuhar, 2010).

Ženske so v 20. stoletju naredile velik korak v družbi – vstopile so v javno sfero, zlasti v procese izobraževanja in na trg dela. V evropskih državah se je izobraženost žensk znatno zvišala. Število žensk s končano univerzitetno stopnjo izobrazbe je preseglo število moških. Vse več žensk je postopoma vstopalo na trg dela, kjer so zaradi visoke izobrazbe postajale

dragocene za delodajalce. Izoblikovalo se je vse več gospodinjstev z obema zaposlenima partnerjema (Hrženjak 2007, 30).

Po tej spremembi sodeč bi bila logična posledica tudi izginjanje vzorcev, ki jih je uveljavila industrializacija. Govorimo o vzorcih delitve dela po spolu na vlogo moškega, ki služi denar za družino v javni sferi, in na vlogo ženske, ki doma skrbi za dom in gospodinjstvo. Vendar se to ni zgodilo, saj so z množičnim vstopanjem žensk na trg dela postali očitni številni kazalniki zakoreninjene neenakosti spolov v sodobnih družbah, ki so se in se še danes odražajo v horizontalni in vertikalni segregaciji trga dela po spolu ter v različnem plačilu za isto opravljeno delo – v škodo žensk (Hrženjak 2007, 30). Zanimiv je tudi podatek, ki dokazuje, da obstajajo razlike pri plači za isto opravljeno delo ne le med moškim in žensko, temveč tudi med žensko, ki je mati, in žensko, ki nima te vloge (Williams v Hrženjak 2007, 30). „Številne evropske raziskave razkrivajo podatek, da sta obseg in kakovost zaposlitve žensk odvisna od števila otrok, in da ženske, ki so matere, prevladujejo v zaposlitvah za polovični delovni čas ali na fleksibilnih delovnih mestih“ (Webster v Hrženjak 2007, 30). Ti podatki kažejo, da kljub množičnemu vstopu žensk v javno sfero dela ženske ostajajo odgovorne za neplačano reproduktivno delo (Hrženjak 2007).

V Sloveniji predstavljamo ženske skoraj polovico zaposlenih oseb, kar je veliko več od evropskega povprečja. Posebnost Slovenije je tudi, da večina žensk pri nas opravlja delo za polni delovni čas (Žnidaršič Žagar 2007, 11–38).

Ženske se v današnjih časih zaposlujejo na raznolikih profesionalnih področjih, običajno za polni delovni čas, kljub temu pa obstajajo opazna razhajanja pri enakopravnosti položaja ženske in moškega na trgu delovne sile (Kanjuo Mrčela 1996).

Izobrazbena sestava žensk se pri nas iz leta v leto zvišuje, čeprav se v nekaterih gospodarskih dejavnostih ženske še vedno zaposlujejo predvsem kot nekvalificirane delavke in imajo zelo malo možnosti za poklicno napredovanje v stroki. Velikokrat ženske tudi same zavračajo možnost napredovanja v poklicu na zahtevnejša dela in to utemeljujejo s preobilnim delom doma in obveznostmi do družine (Sešek 2004, 20).

Kot pravita Ule in Kuhar, zaposlitev praviloma pozitivno vpliva na mater, saj povečuje njeno samozavest ter občutek neodvisnosti in zadovoljstva. Vendar pa usklajevanje dela in družinskega življenja predstavlja za mnoge ženske pereč problem, zato se mlajše ženske niso

pripravljene odpovedati zaposlitvi in karieri v zameno za skrb za gospodinjstvo in družino. To pa pomeni, da se mnoge ženske za družino odločajo pozneje (Ule in Kuhar 2003, 124).

Spremembe na trgu delovne sile so moderni ženski omogočile razvoj kariere in hkrati otežile usklajevanje zasebnega in javnega življenja. Moderna ženska si želi izpolniti čim več ciljev in ambicij, vendar pa je zaradi teh želja izpostavljena številnim stresnim situacijam. Delodajalci postavljajo vse zahtevnejše pogoje glede delovnih nalog in tudi urnika dela, mnoge službena dela opravljajo doma, po službenem času. Vse to pomeni za žensko velik napor in stres, ker se vedno znova se znajde v vlogi, ko mora upoštevati službo, pa tudi družino in družinske obveznosti. Lahko se zgodi, da so ženske z dvojno obremenjenostjo nesrečne in nezadovoljne, saj imajo občutek, da so v zasebnem življenju odpovedale (Mulej 1992, 80; Sedmak in drugi 2007).

2.2.2 Demografske spremembe in trend staranja prebivalstva

Prebivalstvo se v današnjem času hitro stara po vsem svetu. V državah v razvoju se zaradi znižanja smrtnosti povečuje delež starega prebivalstva, medtem ko v razvitejših državah poleg zmanjševanja smrtnosti naglo pada tudi rodnost (Ramovš 2003).

V razvitejših državah živi približno 41 % starega prebivalstva, v manj razvitih državah pa napovedujejo, da bo do leta 2025 delež starega prebivalstva tako narasel, da bo tam skoraj 70 % vseh starih ljudi. Ob dejstvu, da narašča delež starega prebivalstva, je treba poudariti, da se naglo povečuje tudi delež najstarejših ljudi, tj. tistih, ki so stari nad 80 let. Področje z najstarejšim prebivalstvom na svetu je Zahodna Evropa. Skorajda 20 % Evropejcev je starih nad 60 let. Leta 2030 ob takšni rodnosti in smrtnosti napovedujejo 35 % Evropejcev, starih nad 60 let (Ramovš 2003, 223–225). Tudi v Sloveniji statistika kaže na rušenje prebivalstvenega ravnotežja – naglo upada število rojstev, daljša se življenjska doba ljudi in v prihodnjih letih bodo prešli v staro obdobje življenja najbolj številni letniki prebivalstva (Ramovš 2003, 235). Slovenijo uvrščamo med starajoče se zahodne družbe. Nastale razmere lahko razložimo z demografskimi spremembami, kot je podaljševanje življenjske dobe in tudi višja kvaliteta življenja.

Z demografskimi spremembami se spreminja družba in z njo tudi vsakdanje družinsko življenje. Vse pogosteje lahko opazimo tri ali štirigeneracijske družine, ker se življenjska

doba podaljšuje in starejši živijo dlje, mlajši pa ostajajo dlje časa pri starših, ki jim zagotavljajo varnost. Srednja generacija praviloma oskrbuje svoje ostarele starše (Ramovš 2013, 122).

V preteklosti so bile življenjske dobe krajše, kar pomeni, da je bil čas oskrbe starega človeka bistveno krajši (Ramovš 2003, 227). Tudi za današnji čas velja, da so ožji družinski člani, med njimi večinoma ženske srednjih let, tisti, ki oskrbujejo starejše ljudi, ker se večina ljudi stara doma v krogu svojcev. Pri tistih, ki starost preživljajo v domovih za ostarele, pa je kakovost življenja praviloma zelo odvisna od kakovostnega sodelovanja domačih z njimi in ustanovo, v kateri živijo (Švab 2001; Ule in Kuhar 2003; Ramovš 2013).

2.2.3 Podaljševanje mladosti (LAT faza) in mladi odrasli pod okriljem staršev

V postmodernosti je za družinske življenjske poteke značilno, da se posamezna obdobja v njih daljšajo, krajšajo, mešajo, skratka – spreminjajo. Posamezna obdobja se zamikajo in prehodi vanja postajajo vse manj napovedljivi in atipični. Eden izmed najbolj očitnih premikov, ki družinski potek opazno odmika od njegovega klasičnega modernega modela, je podaljševanje prehoda iz matične družine (družine staršev) v svojo lastno, na novo ustvarjeno družino. Ta fenomen imenujemo fenomen podaljševanja mladosti oziroma sociološko rečeno, vrivanje LAT faze („living apart together“, ki pomeni živeti skupaj in hkrati narazen) med obdobji otroštva – mladosti in odraslosti (Švab 2001, 168–169).

Podaljševanje mladosti pomeni podaljšano življenje mladih ljudi pri svojih starših. Postati samostojen pomeni za današnjega mladega človeka velik pritisk, saj trenutek osamosvojitve pomeni vstop v odrasli svet, kjer mladi izgubijo občutek varnosti, ki jim ga nudijo starši.

LAT faza označuje obdobje novega načina poldružinskega življenja. V LAT fazi mladi ljudje živijo pri svojih starših, to obdobje pa se podaljšuje sorazmerno s podaljševanjem študija oziroma šolanja, torej teoretično vse do končanega študija in stabilne zaposlitve.

Številni podatki kažejo, da mladi tudi po končanem šolanju in pridobitvi zaposlitve bivajo doma (Švab 2001, 169). Najnovejši statistični podatki Eurostata iz leta 2015 kažejo, da je v Sloveniji leta 2013 pri starših živelo 79,8 % mladih od 16–29 let starosti (Eurostat 2015).

Pomembna značilnost LAT faze je tudi, da mladi, tudi potem ko se odločijo živeti na svojem, še vedno ohranjajo tesne stike s starši, jih redno obiskujejo in še naprej uporabljajo njihove storitve in usluge (Švab 2001, 169; Rener in drugi 2006).

Tako lahko LAT faza pomeni številne življenjske aranžmaje:

- živeti pri starših v času podaljšanega šolanja (študij),
- živeti pri starših po zaključku šolanja in vstopu v zaposlitev,
- živeti pri starših z občasnim življenjem drugje (študentski dom, partner),
- živeti drugje z ohranjanjem rednih stikov s starši ter rednim obiskovanjem starševske družine in kontinuirano uporabo njenih uslug in storitev.

(Rener in drugi 2006, 97).

Sociologi ugotavljajo, da sta razloga za podaljševanje mladosti ekonomska odvisnost in socialna odvisnost mladih od svojih staršev (Dumon v Švab 2001, 170). Eksterni razlogi so povezani s težavami pri doseganju ekonomske neodvisnosti, z vse večjo brezposelnostjo in težavami pri zaposlitvi, s stanovanjskimi problemi in vse večjim podaljševanjem študija. Vendar so pri trendu podaljševanja mladosti zelo pomembni tudi subjektivni razlogi. Na primer, udobno in cenovno ugodnejše življenje pri starših, prijateljski odnos med starši in otroci in s tem večje razumevanje ter materialna in čustvena varnost ob hkratni visoki stopnji avtonomije. V večini primerov pa gre za kombinacijo objektivnih in subjektivnih razlogov. LAT faza ne pomeni vedno idealnega življenja, kar velja za starše in tudi za otroke. Starši in mladi so ujeti oziroma prisiljeni v takšen način življenja (Rener 1996, 139; Rener in drugi 2006) in podaljšana skrb za svoje (odrasle) otroke lahko staršem pomeni dodatno materialno, finančno in tudi psihološko breme.

3 DOMAČE DELO IN SPOLNA ZAZNAMOVANOST

V sociologiji družine se srečujemo z različnimi pojmi, ki označujejo neplačana dela v zasebni sferi. Domače delo je najširši pojem, ki obsega vse neplačano zasebno delo (Rener v Oakley 2000) znotraj družine in zajema različna dela in prakse, kot so:

- gospodinjska opravila,
- vzdrževalna in tehnična opravila,
- finančna in upravna dela, ki zajemajo npr. plačevanje računov,
- potrošno delo, ki zajema nakupovanje,
- skrb, nega in vzgoja,
- emotivno in odnosno delo,
- sorodniško delo itd.

(Delphy in Leonard, Finch in Mason, Švab v Humar 2009, 76).

Domače oziroma družinsko delo sem razdelila na gospodinjsko in odnosno delo.

3.1 GOSPODINJSKO DELO

Vloga gospodinje je sicer značilna za moderno industrijsko družbo, kjer je bila dodeljena izključno ženskam. Povezana je z ekonomsko odvisnostjo – z odvisno vlogo ženske v modernem zakonu in ima status ne-dela. S tem se razlikuje od pravega – ekonomsko produktivnega dela. Vloga gospodinje je v moderni družbi postala primarna vloga ženske in prevzela prioriteto pred ostalimi vlogami (Oakley 2000, 11).

Gospodinjsko delo je neplačano delo, ki ga praviloma opravljajo ženske še danes. Omejeno je na delo, ki zajema vso prakso gospodinjenja v zasebni sferi (Oakley 2000).

Rener opredeli gospodinjsko delo kot tisti del družinskega dela, ki zagotavlja materialno preživetje in obnavljanje delovne sile (Rener v Oakley 2000, 285). Bianchi gospodinjsko delo opiše kot delo, ki ga sestavljajo repetitivna vzdrževalna dela: čiščenje, priprava hrane, urejanje stanovanja itd. (Bianchi v Oakley 2000, 285).

Za gospodinjsko delo je značilna monotonost dela, kar pomeni, da se gospodinjska opravila opravljajo konstantno, kot neskončna rutina. Kljub temu, da je na voljo vse več gospodinjskih aparatov, ki naj bi skrajšali čas, namenjen gospodinjenju, ženske namenijo gospodinjskim opravilom veliko časa. Gospodinjsko delo nima veljave v družbi, je podcenjeno in označeno kot ne-delovno (Oakley 2000).

3.2 ODNOSNO DELO

3.2.1 Emocionalno, skrbstveno in negovalno delo

Nudnje emocionalne podpore družinskim članom ali „emocionalno delo“ je postalo v času industrializacije zahodnih družb z ločitvijo meznega dela in gospodinjskega življenja nova delovna naloga, ki je bila dodeljena ženskam. Družinsko emocionalno delo je (bilo) usmerjeno predvsem v skrb za emocionalne potrebe moža, ki se kaže kot blaženje napetosti ter frustracij, ki jih povzroča moževa participacija v javnem svetu plačanega dela. V moderni kapitalistični družbeni ureditvi se je razcep med racionalnim moškim in čustveno žensko samo še poglobil in tako je konstrukt o čustvenih ženskah vzdrževal in utrjeval ideološko in praktično družbeno podrejenost žensk v zasebni sferi, pa tudi njihovo izključevanje iz javnih racionalnih sfer (Šadl 2002, 60). Zakonska zveza se je spremenila tako, da je svojo tradicionalno utemeljenost na instrumentalnem funkcioniranju nadomestila s poudarkom na partnerskih odnosih. Družinsko delo je vključevalo poleg gospodinjskih del in skrbi za otroke tudi emocionalno delo (Erickson v Šadl 2002, 60).

Emocionalno delo v sklopu družinskega življenja razumemo, kakor pravi Šadl, kot spodbujajoče vedenje do drugih, izboljšanje njihovega statusa in emocionalne dobrobiti, obsega pa uporabo, upravljanje in nadzorovanje lastnih čustev, pa tudi urejanje čustvovanja drugih (Šadl 2002, 61).

Tudi emocionalna skrb za družinske člane je v današnji družbi neločljiva sestavina dnevne rutine, ki jo opravlja ženska, in v katero ženske vlagajo realno delo. Nudnje emocionalne podpore vključuje aktivnosti, ki zahtevajo napor, čas, energijo in priučene veščine, zato je skrb za čustva drugih obremenjujoča in izčrpljujoča oblika dela. Številne raziskave so pokazale, da se osebe, ki redno in dolgotrajno opravljajo emocionalno in negovalno delo v

družini, soočajo s problemi izgorelosti in emocionalne izčrpanosti (Hochschild 1983, Wharton in Erickson 1995 v Šadl 2002, 62).

Z vključevanjem žensk v moški svet plačanega dela se pričakuje tudi vključitev moških v ženski svet družinskega dela. Danes je ekonomsko aktivnih čedalje več žensk, vendar na področju emocionalnih odnosov ni videti enakovredne čustvene podpore med partnerji (Šadl 2002).

Zaposlitev žensk v javni sferi plačanega dela ne spreminja asimetrične emocionalne podpore v sodobnih heteroseksualnih zvezah in tudi bistveno ne zmanjšuje obsega gospodinjskega dela žensk, zato ostaja emocionalno delo v družini primarno breme žensk, ne glede na to, ali so zaposlene ali ne (Šadl 2002, 63). Spolna asimetrija v emocionalnih vidikih partnerskih odnosov je, kot pravi Šadl, najbolj trdovratna manifestacija spolne neenakosti v pozno modernih družbah (Šadl 2002, 69).

Neenaka delitev emocionalnega dela prinaša ženskam številne psihološke in druge izgube, kot so emocionalna izčrpanost, nezadovoljstvo s kvaliteto partnerske zveze, izguba samega sebe v drugem, izguba moči itd. (Šadl 2002, 66).

Skrbstveno delo znotraj družine lahko razumemo kot pomoč, skrb in osebno nego. Pomoč se nanaša na instrumentalno obliko podpore, npr. pomoč pri nakupovanju ali pomoč pri prevozu starostnika do zdravnika. Skrb vključuje pomoč z emocionalno dimenzijo, ki vključuje čustva, kot je skrb iz sočutja. Nega pa se nanaša na telo in vključuje npr. umivanje, oblačenje, hranjenje itd. V večjih družinah, kjer ostareli starši živijo v isti skupnosti ali gospodinjstvu z mlajšimi generacijami, je negovalno delo zelo pogosta skrbstvena praksa, ki jo v veliki meri opravljajo ženske (Rener 1997). Kot pravi Rener, so starejši ljudje, stari 80 let in več, manjšina, ki se najhitreje povečuje. To je socialno najbolj ranljiva skupina prebivalstva, kar še posebej velja za starejše ženske. Pomemben del starih ljudi potrebuje intenzivno skrb in nego, ki ju večinoma zagotavlja neformalno žensko negovalno delo. Mnoge ženske preživijo večino svojega življenja, pravi Rener, kot negovalke „pomembnih drugih“. „Povprečno 17 let skrbijo, negujejo in podpirajo svoje otroke, 18 let namenjajo skrbi in pomoči svojim in partnerjevim staršem in navsezadnje še desetletje negovanju ostarelega partnerja“ (Rener 1997, 44).

„Bolj kot vsa druga družinska dela je negovalno delo žensko delo, ker ostaja negovanje temeljni sestavni del ideologije ženskosti in ker je negovanje pomembnih drugih v družinskih ideologijah definirano kot ljubezen in ne kot delo“ (Rener v Oakley, 297).

3.3 SPOLNA SPECIFIČNOST DOMAČEGA IN SKRIBSTVENEGA DELA

Rener pravi, da je v vseh sodobnih družbah družinsko delo še vedno spolno določeno in je v glavnem neplačano žensko delo (Rener v Oakley, 285).

Tudi za Slovenijo velja, da je družinsko delo še vedno spolno določeno in segregirano. Spremembe na tem področju potekajo zelo počasi in predvsem bolj kot na neki materialni ravni, se izražajo v spreminjanju identitet, subjektivnih videnj in vrednotenj. Hochschild ta proces poimenuje „zavlačevana revolucija“. Gre za dejansko nespremenjeno stanje na področju družinskega dela in spolov, vendar je sprememba opazna na subjektivnem dojetanju in videnju ter vrednotenju pri ljudeh. V praksi to pomeni, da družinsko delo ostaja še naprej enako spolno določeno in segregirano, z razliko, da pari v gospodinjstvih izražajo željo po enakopravni delitvi družinskega dela in obenem verjamejo, da na tak način tudi živijo (Hochschild 1997; Švab 2006). Slovenska raziskava o vrednotah mladih iz let 1995 in 2002 je pokazala izrazito egalitarno usmeritev pri delitvi gospodinjskega in starševskega dela. Kar 83,7 % študentov je zavračalo tradicionalno delitev družinskih vlog, kjer je mati nosilka ekspresivne, oče pa instrumentalne vloge (Rener 1996). Rezultati raziskave iz leta 2002 so pokazali, da več kot 80 % študentov pričakuje, da si bodo družinsko delo delili s partnerjem (Ule in Kuhar 2003; Švab 2006). Kljub temu pa podatki o delitvi neformalnega dela med spoloma v Sloveniji kažejo povsem drugačne razmere. Gospodinjstvo ostaja domena žensk, saj skoraj večino gospodinjskih del opravijo same. Delo, ki ga partnerja opravljata skupaj ali izmenoma, je običajno prijetnejše in manj rutinsko. Običajno pa se delo, ki ga ženske razdelijo med svoje partnerje, ne dojema kot razdelitev obveznosti med partnerja, temveč kot pomoč partnerki (Švab 2006). Podatki iz leta 1994 so pokazali, da četrtnina vprašanih moških ni opravljal nobenih gospodinjskih del. Tisti zaposleni moški, ki pa so opravljali gospodinjska dela, so to počeli v povprečju približno 6 ur na teden, kar je štirikrat manj od obsega, ki so ga opravile zaposlene ženske (23,3 ure na teden). Moški svoj čas raje kot opravljanju gospodinjskih opravil posvečajo skrbi za otroke (Švab 2006, 83–84).

Rezultati raziskav v evropskih državah že vrsto let kažejo, da ženske opravijo veliko več neplačanega dela v primerjavi z moškimi.

Evropska raziskava Second European Quality of Life Survey je pokazala, da večino družinskega in skrbstvenega dela v vseh evropskih državah opravijo ženske, pri čemer zaposlene ženske porabijo približno 46 ur na teden za gospodinjenje in skrb za otroke, moški pa 26 ur, kar pomeni, da ženske opravijo 20 ur več gospodinjskega in skrbstvenega dela od moških. Zaposlene ženske v Sloveniji porabijo za gospodinjska in skrbstvena opravila 42 ur na teden, kar predstavlja dodatni delavnik, moški pa 26 ur (Humar in Roksandić 2013, 16). Ženske pogosteje opravljajo opravila kot so kuhanje, pospravljanje posode, pranje posode, čiščenje stanovanja, kupovanje ter skrb za otroke in ostale družinske člane. Moški opravljajo dela kot so hišna popravila; delo na vrtu, pa je, statistično gledano, enakomerno porazdeljeno med moške in ženske. Matere v primerjavi z očeti posvečajo tudi veliko več časa skrbi za otroke (Predlog za Resolucijo o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020, 2015).

Raziskava o delovnih razmerah v Evropi, ki jo je leta 2011 opravila Evropska fundacija za izboljšanje delovnih in življenjskih razmer, je pokazala zanimive podatke o obsegu dela v Evropi, kjer več kot petina anketiranih dela (upoštevajoč plačano in neplačano delo) več kot 10 ur vsak dan v tednu. Pri tem obstajajo pomembne razlike med spoloma – tako dela 13,5 % moških in 31,5% žensk. Razlike po spolu so še veliko bolj izrazite prav v Sloveniji, kjer več kot deset ur na dan dela 41 % žensk in 17,3 % moških (Kanjuo Mrčela 2012). Iz tega sklepamo, da ženske opravljajo več družinskega dela kot moški in da čas, ki je posvečen skrbi za družino, ni enakomerno razporejen po spolu (Sedmak in Medarič 2007, 96). Družinsko delo moških se, po raziskavah sodeč, bolj kaže kot podpora materi, kot je npr. igra z otrokom (Rener in drugi 2008). Vzgoja in nega otrok sta, kot kažejo izsledki raziskav, bolj enakomerno porazdeljeni med spoloma kot gospodinjska opravila (Švab 2006). Kljub temu pa so dejanske razmere nekoliko drugačne od predstavljenih podatkov, ki govorijo o enakomerni porazdelitvi družinskega dela. Veliko žensk je zadovoljnih že z minimalnim prispevkom svojega partnerja pri družinskem delu; moški relativno majhno pomoč partnerki pri negi in vzgoji otrok ocenjujejo kot enakovredno ženskemu delu. Velikokrat je zaznati prepričanje, da si partnerja delita gospodinjsko in družinsko delo, vendar mnenje temelji na dejstvu, da vsak od partnerjev opravlja tisto domače delo, ki ga rad opravlja. Izkaže pa se, da prevzemanje domačih del na podlagi všečnosti velja bolj za moški spol (Švab 2006; Rener in drugi 2008).

V državah članicah EU je, sodeč po raziskavah, 25 % moških in 35 % žensk dnevno vključenih v skrb in vzgojo otrok. Gospodinjska opravila opravlja 29 % moških in 79 % žensk. Pri skrbi za starejše pa so dnevno vključeni 4 % moških in 9 % žensk (European Foundation of the Improvement of Living and Working Conditions 2009 v Humar in Roksandić 2013, 16).

V skupini žensk, starih med 35 in 49 let, je zabeležene največ skrbi na področju vzgoje in nege otrok, v starostni skupini od 50 do 65 let pa je zaznati največ skrbi za ostarele družinske člane (European Foundation of the Improvement of living and Working Conditions 2009 v Humar in Roksandić 2013). Ta podatek pove, da so zaposlene ženske v različnih starostnih skupinah nepretrgoma najpogosteje skrbnice otrok in starejših družinskih članov (Humar in Roksandić 2013, 16).

Razlike v opravljanju gospodinjskega in skrbstvenega dela med spoloma so očitne. Gospodinjsko delo pa je področje, kjer so spremembe na področju večje enakopravnosti moških in žensk najmanj vidne (Švab 2001). Gospodinjsko delo je zakoreninjeno v zavest ljudi kot tipično žensko delo (Oakley 2000). Primarna vloga žensk – torej vloga matere, gospodinje in negovalke – je tako močno zakoreninjena v zavest ljudi in celotne družbe, da je napredek žensk v sferi neplačanega dela – torej dela v zasebni sferi – veliko težje spremenljiv (Kanjuo Mrčela 1996).

Tako v današnji družbi kljub veliki težnji po doseganju enakopravnosti v veliki meri še vedno veljajo stereotipi o „naravni“ vlogi ženske kot gospodinje, matere in negovalke. Kot pravi Kanjuo Mrčela, so v današnji družbi vloge, ki naj bi jih opravljele ženske, še vedno povezane z zasebnim življenjem, moški pa naj bi opravljali vloge v javni sferi (Kanjuo Mrčela 1996).

4 SKRBSTVENA PRAKSA ŽENSK SREDNJE GENERACIJE

4.1 „SENDVIČ GENERACIJA“ ali ženske srednje starostne kohorte, ki zagotavljajo skrb in nego več generacijam hkrati

Z možem imava 3.000 evrov mesečnih prihodkov. Za otroka, ki študira v Ljubljani, morava za najem študentske sobe, prehrano in vozovnico odšteti vsak mesec 500 evrov. Oče s svojo pokojnino, ki znaša 600 evrov, ne pokrije zneska računa za nego v domu, kar olajša družinski proračun za 600 evrov mesečno. K temu pa je treba prišteti še finančno pomoč, ki jo morava nuditi mami, ki živi z nami. S starostjo ima vse več potreb po zdravstvenih storitvah in pripomočkih, ki jih s svojo pokojnino – 500 evrov – ne more kriti. Denimo, za zobno protezo bo treba odšteti od 800 do 2.000 evrov, vsak medicinski pripomoček za lažje gibanje v kopalnici stane okoli 30 evrov, ortopedski čevlji 50 evrov ... Ob tem morava preživljati starejšo brezposelno hčer in plačevati osnovne življenjske potrebščine. Kljub temu torej, da imava z možem solidne dohodke, so stroški izredno visoki (Kovič 2014, 6).

Odstavek opisuje tipičen primer „sendvič generacije“ oziroma ženske srednje starostne kohorte, ki zagotavlja skrb in nego več generacijam hkrati.

„Sendvič generacija“ je termin, ki označuje vmesno generacijo srednjih let, ujeta med skrbjo za svoje odraščajoče ali že odrasle otroke in obenem za ostarele ali finančno nepreskrbljene starše. Govorimo o starostni kohorti med približno 45. in 65. letom starosti (Raphael in Schlesinger v Skogrand in drugi 2006). Skrb se nanaša na materialno in čustveno pomoč in storitve mladim odraslim, ki še niso materialno samostojni, in obenem ostarelim staršem, ki potrebujejo storitve ali nego (Kovič 2014). Skrb za družinske člane lahko poteka v istem gospodinjstvu, če osebe živijo skupaj, lahko pa se izvaja tudi za pomoči potrebne sorodnike ali ostarele starše, ki živijo v neposredni bližini, oziroma za odrasle otroke v LAT fazi, ki sicer prebivajo zdoma (npr. v študentskem domu ali pri partnerju), vendar še niso samostojni. Odrasli otroci se k staršem vračajo med študijem, ko izgubijo zaposlitev oziroma nimajo dovolj prihodkov za samostojno življenje, ali ko prekinejo partnerska razmerja oziroma zakon (Bianchi in Casper v Skogrand in drugi 2006).

Skrb za otroke in obenem za ostarele starše ima lahko velike posledice za posameznika, ki skrb nudi, za partnersko življenje in ne nazadnje za celotno družino. Obdobje, ko posameznik izvaja skrb za dve generaciji hkrati, je po številnih ameriških raziskavah prepoznano kot zelo stresno obdobje (Raphael in Schlesinger v Skogrand in drugi 2006).

Avtorica Dorothy Miller, ki je leta 1981 prvič spregovorila o terminu in problematiki „sendvič generacije“, je opozorila na raziskavo, v kateri je bilo ugotovljeno, da so pripadniki „sendvič generacije“ v neenakopravnem razmerju glede dajanja in prejemanja uslug in storitev (Miller v Derigne in drugi 2012). O posledicah večkratnih obremenitev obširneje govorim v nadaljevanju.

Razlog za ujetost med generacijami tiči v tem, da se starostne meje med končanim šolanjem in vstopom na trg dela ter zaposlitvijo premikajo v poznejša leta. Obenem se daljša življenjska doba ljudi in starejši ljudje živijo dlje, kot kadar koli prej v zgodovini. Zato takšni ljudje potrebujejo dodatno pomoč tretjega človeka. Največkrat jim to pomoč nudijo njihovi otroci – „sendvič otroci“ (Bianchi in Casper v Skogrand in drugi 2006), ki so po podatkih iz raziskav v mnogih primerih ženske srednjih let. Zaradi vsesplošne krize pa se državna blagajna krči in vse težje je izplačevati prispevke za nego ostarelih in socialno šibkih ljudi. Obenem primanjkuje ustanov, ki bi nudile starejšim ljudem pomoč, oporo in potrebno nego, oziroma je takšna oblika pomoči previsok finančni zalogaj za prenizke pokojnine, ki jih prejemajo upokojeni starostniki.

Vlado Dimovski pravi, da se bo zaradi krize ter posledične privatizacije zdravstva in nedostopnosti zdravstvenih storitev kriza najbolj poglobila ravno pri starejši populaciji, kar pomeni, da bo srednja, še delovno aktivna generacija delala za preživetje ostarelih staršev in brezposelnih otrok (Kovič 2014).

Ženske srednjih let, ki sodijo v „sendvič generacijo“, največkrat prevzemajo srč za blaginjo in kakovost življenja svojih otrok in svojih ostarelih staršev ali sorodnikov. Raziskave kažejo, da 75 % skrbi za starejše izvajajo ženske, moški pa 25 %, kar pomeni, da večino stresa, ki izhaja iz skrbi, občutijo ženske. Približno od polovice do 2/3 žensk bo v svojem življenju skrbelo za svoje ostarele starše ali partnerja (Bianchi in Casper v Skogrand in drugi 2006). Mednarodne raziskave kažejo, da v več kot 65 % primerih ženske srednjih let finančno prispevajo za svoje odrasle otroke, ostarelim staršem pa le v 30 %, čeprav je več kot 3/4 vprašanih prepričanih, da bi si odrasli otroci morali prizadevati prispevati k skupnemu gospodinjstvu. Za žensko srednjih let, ki je tudi sama še delovno aktivna, skrb za odrasle otroke in ostarele starše ne pomeni zgolj finančnega primanjkljaja, temveč tudi velike težave pri organizaciji časa, saj oblike pomoči, ki jo zahtevajo pomoči potrebni ostareli (kot je npr. pomoč pri gospodinjstvih opravilih, nakup hrane, osebna nega, prevoz do zdravnika itd.) zahtevajo veliko časa in energije.

Izračuni projekcije populacije v Sloveniji kažejo na to, da se bomo v kratkem približali svetovnemu trendu, po katerem morajo vsaj 30 % upokojencem, starejšim od 65 let, finančno pomagati njihovi otroci (Kovič 2014, 6–8).

4.1.1 Starševanje in skrb za otroke

4.1.1.1 Materinjenje

Materinstvo je tipični segment družinskega življenja, kjer je v postmodernosti zaznati najmanj sprememb. Materinstvo kot družbena vloga ostaja tudi v postmoderni družbi tipično moderna (Švab 2001, 95). Tudi temeljna načela organizacije vsakdanjega življenja se, sodeč po podatkih, niso veliko spremenila. Bolje rečeno, na področju enakopravne delitve dela v družini in s tem razbremenitve žensk se spremembe odvijajo počasi, z majhnim napredkom. Najverjetneje, kot pravi Švab, je razlog prav v nespremenjenosti percepcije materinstva (Švab 2001, 115). Če je določena nocija v družbi biološko determinirana, je veliko težje spremenljiva. So pa družinske spremembe vidne na področju večje angažiranosti očetov pri skrbi za otroke in negi otrok – temu pojavu, ki je značilen za postmoderno družbo, pravimo „fenomen novega očetovstva“ (Švab 2001, Švab 2006). Kaže se predvsem v aktivnejšem vključevanju očeta v družinsko delo, skrb in nego otrok. Vendar se v Sloveniji ta trend ne razvija tako intenzivno, kot je to značilno za zahodne družbe. Raziskave sicer zaznavajo povečano prizadevanje očetov za večjo vključenost v vzgojo, oskrbo in nego otrok, vendar tudi očetje sami povedo, da njihove partnerke prevzemajo glavni delež skrbi za otroke. Za Slovenijo velja, da je še vedno zelo ukoreninjena ideologija tradicionalne družine in družinskih vlog ter ideja nenadomestljivega materinstva kot naravne vloge ženske (Švab 2006, 75–79).

Biti mati v današnji družbi pomeni veliko in pomembno odločitev, ki je dostikrat skrbno načrtovana. Steber dobrega materinstva v današnji družbi je zadovoljevanje otrokovih potreb (Williams v Humer 2009). Vloga matere v postmoderni družbi je zelo zahtevna vloga, ki jo mati izbere za celo življenje. Vloga matere je zahtevnejša od vloge očeta zaradi večje in intenzivnejše stigmatizacije mater, če ne izpolnjujejo in dosegaajo družbeno pričakovanih vzorcev dobrega materinstva (Humer 2009).

4.1.1.2 Otrokocentričnost in otroci kot vseživljenjski projekt

V današnji družbi odločitev za starševstvo ne izvira iz materialnih nagibov, kot je bilo to značilno za predindustrijske družbo, ko so otroke uporabljali kot delovno silo doma in kot zagotovilo za socialno varnost staršev v starosti (Ule in Kuhar 2003).

Danes se starši odločajo za otroke iz drugih razlogov, in sicer iz emocionalnih potreb in želja po otrocih ter zaradi potrebe biti emocionalno koristen za otroka. S skrbjo za otroka starši pridobijo občutek zadovoljstva in potrditve, smisel življenja in cilj. Starši starševstva ne občutijo kot obveznosti, temveč kot življenjski cilj ali projekt (Ule in Kuhar 2003). Odrasli z otroki in mladostniki nadomeščajo svoje neizživete sanje in želje (Zinnecker v Ule in Kuhar 2003) in imajo zato do otrok visoka pričakovanja, želje in zadržitve. Vlaganje v otroka in skrb je postala neke vrste menjava, saj starši pričakujejo, da bodo otroci v zameno za predanost staršev tem pomagali ohranjati emotivnost, samouresničitev, kompenzacijo neuresničljivih ambicij in želja (Ule in Kuhar 2003).

Otroštvo, kot ga razumemo danes, se pojavi z nastankom moderne meščanske družine, za katero je značilno, da postaja vedno bolj pozorna do blaginje, nege in varstva otrok. Otroštvo ima torej zametke v obdobju po 2. svetovni vojni, ko so se razmahnila razna svetovanja materam o pravilni vzgoji in skrbnem materinjenju (Roberts v Švab 2001, 135).

Kljub temu, da ima protektivno otroštvo zametke že v času moderne, ga kot pojav povezujemo s postmodernostjo (Švab 2001), v kateri postaja pozornost do blaginje otrok vedno bolj pomembna. Otroštvo se v sodobni družbi spreminja skupaj s preoblikovanjem družinskega življenja. Proces spreminjanja pomena otroštva lahko povežemo z nastankom pojavnega protektivnega otroštva. To vključuje številne prakse in aktivnosti, ki sestavljajo intenzivno skrb za otroke, za njihovo blaginjo, vzgojo, rast, izobraževanje, zagotavljanje čustvene opore itd. (Sieder 1998; Švab 2001, 135; Beck in Beck-Gernsheim 2006).

V postmodernosti je izrednega pomena vpliv staršev na otrokov vsestranski razvoj. Starši se trudijo otrokom zagotoviti čim boljši razvoj njihovih sposobnosti in potencialov oziroma osebnostnih atributov, kot so inteligenca, izobraženost in emotivna stabilnost (Rose v Švab 2001, 136). Še posebno težko je za starše iz nižjih družbenih slojev, ki morajo zaradi manjših finančnih zmožnosti v to vlagati bistveno več energije in osebnega žrtvovanja (Beck in Beck-Gernsheim v Švab 2001, 139). Za protektivno otroštvo je značilno, da je „le najboljše dovolj dobro“ (Švab 2001, 139).

Pojav protektivnega otroštva po mnenju nekaterih sociologov pomembno vpliva na odločitev mladih, da ostajajo pri starših, četudi bi lahko z relativno manjšimi finančnimi sredstvi ali pa celo z enako starševsko podporo živeli v lastnem gospodinjstvu. Tako povečana protektivna pozornost staršev do otrokove blaginje omogoča otrokom, da zaradi psihološke navezanosti na starše ter z uslugami in storitvami, ki jim jih nudijo starši, ostajajo doma. Starši otrokom poleg materialnih dobrin za življenje (stanovanje, denar, hrana itd.) nudijo tudi spodbudo in zaupanje ter veliko čustvene podpore (Švab 2001, 171–172).

Odvisnost otroka od svojih staršev se vedno bolj podaljšuje (LAT faza) in povečuje obseg z podaljševanjem seznama potreb, ki naj bi jih imeli otroci (Ribbens v Švab 2001, 136). LAT faza naj bi bila po mnenju nekaterih sprejemljivejša za mlade in manj sprejemljiva za starše. Ameriška raziskava je pokazala, da LAT faza pomeni za starše zelo stresno obdobje. Longitudinalna študija je pokazala, da se po odhodu otrok vidno izboljšajo odnosi med staršema in obenem tudi poveča splošno življenjsko zadovoljstvo staršev, pod pogojem, da otroci, ki so dom zapustili, še vedno ohranjajo redne stike s starši (White in Edwards v Rener 1996, 139).

Udejanjanje načel protektivnega otroštva za matere pomeni veliko obremenitev, kajti očetje za zdaj še niso enakovredno aktivni pri očetovanju oziroma nudenju skrbi, podpore in nege otrokom (Švab 2001, 136–138).

Nekateri avtorji so celo mnenja, da senzitivno materinjenje nima obsežnih koristi na otroka, čeprav je za matere izredno zahtevno, časovno in psihološko obremenjujoče (Švab 2001, 138).

4.2 SKRB IN NEGA STAROSTNIKOV IN FORMALNE OBLIKE POMOČI

V tem poglavju namenjam pozornost predstavitvi skrbi za ostarele družinske člane v perspektivi spolov. V nadaljevanju namenim nekaj vrstic krajši predstavitvi formalnih oblik pomoči in motivom za rabo teh storitev ter obveščenosti uporabnikov o ponudbi formalnih oblik pomoči v Sloveniji.

4.2.1 Vloga družinskih članov pri oskrbi starih ljudi v perspektivi spolov

Skrb zajema pomoč družinskih članov pri vsakdanjih opravilih in potrebah, ko starostniki iz različnih razlogov ne zmorejo skrbeti zase in so zato odvisni od tuje pomoči (Beckham v Hvalić Touzery 2006).

Z daljšanjem življenjske dobe ljudi so potrebe po oskrbi in negi starejše populacije bistveno večje. Pri tem ima zelo pomembno vlogo neformalna družinska ali sorodstvena mreža (Švab 2006, 70).

V sodobni družbi so družinski oskrbovalci starih ljudi praviloma sorodniki oziroma ožji družinski člani, med njimi večinoma ženske. Na voljo so številne tuje in domače raziskave, ki dokazujejo, da v primerjavi s programi javne mreže družina oziroma sorodstvo v največji meri prevzema oskrbo in nego starejših ljudi (Hvalić Touzery 2007). Ameriške raziskave dokazujejo, da v 80 do 90 odstotkih skrb za ostarele družinske člane prevzema družina, od tega 70 % dela opravijo ženske (Beckham v Hvalić Touzery 2006). Raziskave iz držav Evropske unije pa govorijo o tem, da ožji družinski člani skrbijo za 2/3 starih ljudi, od tega 2/3 oskrbe opravijo ženske – partnerice, hčerke ali snahe (Rener v Hvalić Touzery 2006).

V mnogih državah EU, med drugim tudi v Sloveniji, so družinski oskrbovalci „spregledani in njihovo delo ne prejema ustreznega priznanja ali nagrade“ (Hvalić Touzery 2006). V nekaterih državah, kot je npr. Italija, so ožji sorodniki pravno odgovorni za zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb ostarelih svojcev, če se ti ne zmorejo preživljati sami. Nekatere države (npr. Danska) sicer odstopajo od takšnega modela in v takih primerih za ostarele in tiste, ki ne morejo skrbeti zase, po zakonu poskrbi država. Institucionalna oskrba starostnikov se uporablja in dobro izkorišča le v nekaterih severnih državah, kjer je sistem tovrstne oskrbe dobro razvit (Hvalić Touzery 2006).

Slovenske raziskave kakovosti življenja starostnikov kažejo, da starostniki v največji meri potrebujejo pomoč pri opravljanju instrumentalnih vsakodnevnih opravil, kot so: kuhanje in priprava hrane, čiščenje stanovanja, pranje in likanje perila, nakupovanje itd. Tovrstno pomoč jim nudi partner, če ga še imajo, sicer pa hčere, sledijo javne službe, nato pa sinovi. Pomoč je v glavnem neformalna, znotraj družine oziroma družinskih članov. Pri osnovnih vsakodnevnih opravilih, kot so: oblačenje, osebna higiena, uporaba kopalnice, hranjenje, vstajanje iz postelje in gibanje po stanovanjskih prostorih, pa starostnikom pomoč nudijo tudi formalne oskrbovalne službe (Ramovš 2013, 120–121).

Z višanjem starosti se povečuje tudi odstotek ljudi, ki bivajo pri svojih otrocih. Najbolj izrazito se poveča sobivanje staršev z mlajšo generacijo po 85. letu starosti, ko ostareli starši bivajo s sinovi ali hčerami in njihovimi družinami. Raziskave kažejo, da za človeka v visoki starosti, ki je odvisen od tuje pomoči, oskrbe in nege, skrbijo hčere v srednjih letih življenja (Ramovš 2013, 127), z odvisnimi (odraslimi) otroci, mnoge med njimi pa so še vedno aktivne na trgu delovne sile (Ule in Kuhar 2003; Hvalić Touzery 2006; Rener 2006).

Zaradi skrbstvenih praks in pomanjkljive socialne politike se oskrbovalke, ki skrbijo za ostarelega družinskega člana, znajdejo v stresni situaciji zaradi težav pri usklajevanju poklicnega in družinskega življenja (Hvalić Touzery 2006).

Glavni motivi za oskrbovanje starejših družinskih članov so čustvena vez oziroma ljubezen in naklonjenost, občutek dolžnosti in odgovornosti. Ena izmed raziskav o motivih za oskrbovanje navaja podatek, da zelo majhno število oskrbovancev meni, da so prevzeli oskrbovanje, ker ni bilo druge alternative (Mnich in drugi v Hvalić Touzery 2007, 181).

Po mnenju Ramovša javne in zasebne mreže za oskrbo onemoglih ljudi brez oskrbe svojcev ne bi delovale. Primanjkovalo bi denarja in strokovno primernih poklicnih oskrbovalcev. Tudi pri starostnikih, ki jih oskrbuje javna socialna mreža domov za ostarele in oskrbe na domu, je kakovost življenja zelo odvisna od aktivnega sodelovanja domačih (Ramovš 2013, 121).

Oskrbovanje starostnikov v domačem okolju postaja vse bolj problematično in težje dostopno, saj družina čedalje težje v celoti oskrbuje svoje onemogle člane. Strokovnjaki opozarjajo, da bomo v prihodnosti priča „krizi oskrbovanja“ zaradi mnogih demografskih, gospodarskih in družbenih dejavnikov, ki povzročajo spremembe v organizaciji družinskega življenja v sodobni družbi (Ušlakar 2009, 32).

Razlogi, ki vplivajo na manjšo dostopnost družinske oskrbe v prihodnosti, so številni: upada povprečna velikost družine, povečuje se zaposlenost žensk, ki se zaradi evropske politike zaposlovanja in spodbujanja delovne aktivnosti starejših podaljšuje v pozna srednja leta. Vse bolj pomemben dejavnik so tudi delovne migracije in povečana mobilnost družin v druge države, kar pomeni, da otroci zaradi delovnih obveznosti in geografske oddaljenosti niso na voljo. Demografski trendi napovedujejo še težje razmere v prihodnosti zaradi vse manjšega števila potencialnih oskrbovalcev starejših, saj srednja generacija, ki je najpogosteje oskrbovalka starejših, upada, obenem pa vse bolj narašča število starih ljudi v visoki starosti. Ramovš napoveduje, da bo sedanjo srednjo generacijo oskrbovalo dvakrat manj odraslih ljudi, kot danes oskrbuje staro generacijo (Hvalić Touzery 2007, 15; Ušlakar 2009, 32).

Evropska raziskava o družinskih oskrbovalcih je pokazala, da je med njimi največ žensk (76 %). Med vsemi oskrbovalci je bilo 41 % oskrbovalcev zaposlenih, od tega jih je 15 % zaradi oskrbovanja zmanjšalo obseg zaposlitve (Ušlakar 2009, 32)

Družinsko oskrbo tako največkrat izvajajo zaposlene ženske, ki nimajo ustreznega znanja o oskrbi starega človeka, obenem pa so dvojno zaposlene s skrbjo za lastno družino ter z zahtevami in delovnim časom redne zaposlitve (SVS v Hvalić Touzery 2007, 36).

4.2.2 Formalne oblike pomoči (obveščnost in uporaba)

Kadar starostnikom iz različnih razlogov ne morejo zagotoviti ustrezne oblike pomoči družine in sorodniške mreže, se odločijo za formalno pomoč oziroma pomoč, ki jo zagotavljajo država in lokalne skupnosti, v manjšem odstotku pa jim pomoč nudi tudi zasebni in neprofitni – prostovoljski sektor (Nagode in drugi 2006).

Formalne oblike pomoči so lahko tudi podpora neformalni mreži. Oskrba starega človeka terja fizično in psihično obremenitev. Za lažje usklajevanje poklicnega in oskrbovalnega dela so oskrbovalkam na voljo različne oblike profesionalnih storitev, ki oskrbovalke do neke mere razbremenijo. Te storitve se praviloma izvajajo v domačem okolju in so vezni člen med družinsko oskrbo in institucionalnim varstvom (Ušlakar 2009, 35).

4.2.2.1 Socialno in zdravstveno varstvo starih ljudi

Formalne oblike pomoči starostnikom se izvajajo preko socialnih zavodov, centrov za socialno delo in zdravstvenih ustanov, kot so zdravstveni domovi, bolnišnice in patronažne službe.

Starejši ljudje, ki potrebujejo formalno oziroma strokovno pomoč in je iz različnih razlogov nimajo doma, se lahko odločijo za bivanje v domovih za ostarele (institucionalna oblika pomoči), oskrbovanih stanovanjih ali v lastnem stanovanju z dodatno formalno pomočjo – nudenjem oskrbe na domu (Hvalić Touzery 2007).

Institucionalno varstvo je socialnovarstvena storitev, ki se izvaja v zavodu ali v drugi organizirani obliki in nadomešča ali dopolnjuje funkcijo doma ali družine. Obsega najrazličnejše storitve, in sicer osnovno oskrbo (bivanje in organizirana prehrana), socialno oskrbo (strokovna dejavnost z izvajanjem socialne preventive, terapije in vodenja upravičencev) in zdravstveno oskrbo (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Vsem dobro znana oblika institucionalnega varstva so **domovi za ostarele**. Bivanje v domovih za ostarele plačuje uporabnik sam; če tega sam ne zmore, krijejo stroške odrasli otroci, če ti ne zmorejo, pa občina (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Oskrbovana stanovanja so praviloma namenjena starejšim ljudem, ki se sami ne morejo več v celoti oskrbovati in negovati, kljub temu pa živijo razmeroma samostojno življenje, vendar s pomočjo strokovnega osebja. Institucionalno varstvo v oskrbovanih stanovanjih obsega osnovno in socialno oskrbo, zdravstveno varstvo in zdravstveno nego (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Pomoč družini na domu se za starostnike izvaja preko socialne oskrbe na domu. Storitve socialne oskrbe na domu se izvajajo na domu upravičenca, ki ima zagotovljene bivalne pogoje za življenje, če se zaradi starosti ne more oskrbovati in negovati sam, njegovi svojci pa takšne nege ali oskrbe ne zmorejo. Gre za različne storitve organizirane praktične pomoči ali storitev, s katerimi se upravičencu nadomesti potreba po institucionalnem varstvu. Storitve obsegajo gospodinjsko pomoč (prinašanje ali priprava hrane, pomivanje posode in čiščenje itd.), pomoč pri temeljnih dnevnih opravilih (pomoč pri oblačenju in slačenju, umivanju, hranjenju itd.) in pomoč pri ohranjanju socialnih stikov (vzpostavljanje socialne mreže z okoljem, s sorodstvom, prostovoljci, informiranje socialnih ustanov o potrebah in stanju upravičenca

itd.). Pomoč na domu spada v pristojnost občin, kar pomeni, da občine tudi sofinancirajo del celotnih stroškov storitve. Obseg storitve je omejen na 20 ur tedensko na domu uporabnika. Pomoč na domu izvajajo centri za socialno delo, specializirani zavodi, pa tudi domovi za ostarele ali zasebni izvajalci s koncesijo (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Center dnevnih aktivnosti za starejše je namenjen krepitvi in ohranjanju samostojnosti ter krepitvi telesnega in duševnega zdravja starejših oseb. Organiziran je kot dnevno varstvo, kjer strokovno osebje starejšim nudi podporo, spodbuja socialne stike, preprečuje osamljenost itd. Gre za obliko institucionalnega varstva, namenjeno posameznikom, ki še ne potrebujejo celodnevne ali stacionarne oskrbe in iščejo pomoč, nadzor ali organizirano obliko bivanja za omejeno število ur dnevno. Osnovni kriterij za vključitev oseb v dnevno varstvo je, da se uporabniki dnevno vračajo domov. V dnevnem centru poskrbijo za aktivnosti, družabnost, prehrano, dnevni počitek, pa tudi za varstvo in nego, če je to potrebno (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Socialni servis je oblika pomoči pri hišnih in drugih opravilih, namenjena posebnim življenjskim razmeram, kot je npr. bolezen. Socialni servis ne sodi v javno službo, zato je storitev v celoti plačljiva. Storitve obsega pomoč, kot je prinašanje obrokov, živil ali drugih potrebščin, pranje, likanje, vzdrževanje stanovanja ali okolice, nadzor jemanja zdravil, nadzor stanja uporabnika ponoči itd. (Skupnost socialnih zavodov Slovenije).

Na voljo so še nekatere druge socialnovarstvene storitve, ki omogočajo odpravljanje ali lajšanje socialnih ali drugih stisk starih ljudi. Centri za socialno delo tako nudijo storitve, kot so **socialna preventiva** (npr. razna skupinska srečanja za stare ljudi), **prva socialna pomoč** (pomoč pri prepoznavanju socialne stiske ter nudenje informacij in načrta dela), **osebna socialna pomoč** staremu človeku, ki obsega svetovanje, vodenje, nudenje informacij itd. (Ramovš 2003; Hvalić Touzery 2007).

V Sloveniji imamo na voljo kar nekaj neprofitnih – volonterskih organizacij, ki nudijo pomoč starejšim ljudem. Takšne organizacije poznamo pod imeni Rdeči križ, Karitas, Inštitut Antona Trstenjaka, Zveza društev upokojencev Slovenije, Spominčica, Društvo Hospic itd. Oblike pomoči, ki jih nudijo prostovoljske in neprofitne organizacije, so številne in raznolike – od materialne pomoči do pomoči pri delu, nekatere zajemajo druženje, nudenje nekaterih informacij in izobraževanj (Spominčica) ali pa zgolj pogovor (Samarijan) itd. (Hvalić Touzery 2007).

4.2.2.2 Uporaba storitev formalnih oblik pomoči

Nekatere evropske raziskave (Eurofarmace Research Consortium 2005) o uporabi formalnih oblik pomoči navajajo podatek, da oskrbovalci starejših redko uporabljajo storitve različnih podpornih služb. Uporabniki in neuporabniki storitev so kot glavno oviro za neuporabo navedli zapletene birokratske postopke in visoke stroške. Nekatere podporne storitve so sicer brezplačne, a obenem ne dovolj razširjene. Velikokrat se kot razlog neuporabe storitev navaja tudi pomanjkanje informacij o obstoječih službah in storitvah, nedostopnost storitev in neustrezna pokritost celotne države ter podatek, da jih starejši zavračajo (Hvalić Touzery 2007, 179–181). Hvalić Touzery je v raziskavi ugotavljala, katere formalne oblike pomoči, ki so na voljo v Sloveniji, slovenski oskrbovalci oziroma oskrbovanci dejansko uporabljajo. Ugotovila je, da star človek najpogosteje uporablja formalno pomoč patronažne službe na domu ter storitev pomoč in nega na domu. Veliko vprašanih, tudi tistih, ki so bili zelo odvisni od pomoči, je menilo, da formalne oblike pomoči ne potrebujejo. Oskrbovalci starejših po njenih podatkih niso bili najboljše seznanjeni s ponudbo javnih oziroma formalnih oblik pomoči (Hvalić Touzery 2007, 229–230).

5 POSLEDICE PREOBREMENITEV ŽENSK SREDNJE GENERACIJE

Ženske srednje generacije ali „sendvič generacije“ so ujete v opravljanje več vlog in nalog hkrati. Mnoge so še zaposlene, matere, žene in gospodinje, negovalke starejših in varuške vnukov. Obvladovanje vseh teh vlog lahko, kot kažejo nekatere študije in raziskave, privede do številnih posledic.

Po mnenju nekaterih strokovnjakov je vloga matere ena od najbolj obremenilnih nalog v življenju ženske, saj je vloga matere prvič, najdaljša vloga, ki jo ženska opravlja v svojem življenju, in drugič, vloga matere je v današnji družbi ovrednotena kot izjemno pomembna vloga, za katero se ženska odloča premišljeno in načrtovano (Švab 2001). Ženske obremenjujejo obveznosti, ki so vezane na majhne in odrasle otroke, saj se matere čutijo odgovorne za življenje otroka, njegovo srečo, uspeh, zdravje in blaginjo. Zaposlene ženske srednjih let se nemalokrat spoprijemajo z usklajevanjem dela in družinskih obveznosti, ki ne vključujejo zgolj skrbi za otroke, temveč tudi opravljanje gospodinjskih oziroma domačih opravil, za katere vemo, da so še vedno v veliki meri v domeni žensk (Švab 2006). Obenem so tu še ostareli starši, za katere tudi v veliko primerih skrbijo ženske (Rener 1997). Vse te obremenitve imajo lahko negativen vpliv, ki se kaže kot: težave na delovnem mestu, finančne težave, konflikti v družini in razpad družine, slabše psihofizično zdravstveno stanje (Svetičič v Ušlakar 2009, 33; Topolovec 2014)

Oskrbovalke starejših oseb se soočajo z različnimi obremenitvami, in sicer:

- Fizična obremenitev se kaže na telesnem nivoju in počutju oskrbovalca.
- Čustvena obremenitev se kaže na psihološkem nivoju na več različnih načinov. Posledice se lahko kažejo v slabšem čustvenem odnosu do oskrbovanca, povečani psihiatrični psihosomatiki in povečani uporabi raznih zdravil. Raziskave navajajo, da so oskrbovalci pod trikrat večjim vplivom stresa in pogosteje posežejo po antidepressivih.
- Socialno obremenitev čutijo oskrbovalci kot pomanjkanje časa za prostočasne aktivnosti in sprostitev, občutek socialne izoliranosti, konflikte v družini zaradi preobremenjenosti itd.
- Finančno obremenitev družinski oskrbovalci občutijo kot povečanje stroškov zaradi oskrbovanja

(Svetičič v Hvalić Touzery 2007, 335–336).

Tuje raziskave, ki so obravnavale vpliv preobremenjenosti žensk zaradi skrbstvenih praks na njihovo počutje in zdravje, so pokazale, da se ženske, ki opravljajo več vlog, srečujejo s številnimi fizičnimi in psihičnimi obremenitvami (Barnett in drugi 1985; Barron 1990; Barnett 2004; Skogrand in drugi 2006; DeRigne in drugi 2012). Pogosto se počutijo preobremenjene, izčrpane, spremlja jih strah pred poslabšanjem bolezni oskrbovane osebe, pred brezkončnim trajanjem takšnega stanja, pred slabšo delovno učinkovitostjo na delovnem mestu itd. (Svetičič v Ušlakar 2009, 33). Viden je porast psihičnih bolezenskih stanj, kot so: depresija in anksioznost, obsesivno kompulzivna motnja in slabše počutje, povezano z: vznemirjenostjo, jezo, sovraštvom in splošnim nezadovoljstvom (Barnett 2004; Skogrand in drugi 2006; DeRigne in drugi 2012; Topolovec 2014).

V Sloveniji imamo visoke standarde skrbi za gospodinjstvo in dom ter oskrbo otrok in starejših, ki jih zagotavlja neplačano delo žensk, in raziskave kažejo, da je to za ženske obremenjujoče. Ženske v Sloveniji imajo v primerjavi z moškimi veliko manj prostega časa, manj čustvenih opor in omrežij, njihova stopnja depresivnosti pa je bistveno višja kot pri moških. Ženske poročajo o vse večjih pritiskih v delovni sferi zaradi mobbinga, groženj z odpuščanjem itd. ter se počutijo izčrpane in izgorele zaradi posledic dvojne obremenitve, zaposlenosti in neplačanega domačega dela (Ule 2013).

Hvalič Touzery je v raziskavi ugotavljala stopnjo obremenjenosti oskrbovalcev v Sloveniji in ugotovila, da je zaradi oskrbovanja slabšega zdravja večina oskrbovalcev v njeni raziskavi – predvsem pa osebe, ki so oskrbovala dementne osebe, in osebe, ki so oskrbovale daljše časovno obdobje. V ospredju so bile zaznane večja stopnja depresije, pomanjkanje počitka, spopadanje s strahovi in stres. Oskrbovalci so imeli težave zaradi izčrpanosti, bolečine v hrbtenici, rokah in nogah, težave s srcem in želodcem (Hvalič Touzery 2007, 267–270). Nekatere raziskave beležijo tudi pozitivne posledice skrbstvene prakse na različne generacije. Podatki kažejo, da tiste ženske srednje generacije, ki nudijo skrb otrokom in ostarelim staršem in imajo obenem z njimi dobre odnose, občutijo pozitivne občutke, kot so družinska sreča in veselje. Nekatere druge raziskave govorijo o tem, da nudenje skrbi otrokom in ostarelim staršem vpliva na občutek zadovoljstva. Spet tretje raziskave govorijo o pozitivnih učinkih zaradi medsebojnega dajanja in recipročnosti. Tudi otroci in ostareli starši ženskam vračajo ljubezen in nekatere oblike pomoči (DeRigne in drugi 2012).

6 EMPIRIČNI DEL

6.1 METODOLOŠKA IZHODIŠČA

6.1.1 Predmet in cilj raziskovanja

Magistrsko delo sem načrtovala kot eksplorativno kvalitativno raziskavo, s katero sem želela zbrati in poudariti področja in probleme, ki najbolj zadevajo negovalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije v Sloveniji. Pri nas to področje še ni dovolj raziskano, v tujini pa že obstajajo številne študije in raziskave, ki govorijo o tem, da so ženske srednje starostne kohorte, ki oskrbujejo in negujejo več generacij hkrati („sendvič generacija“) zelo obremenjene, kar se kaže v slabšem psihofizičnem počutju ter porastu nekaterih bolezni in bolezenskih stanj.

V svojem magistrskem delu sem želela tudi na svojem vzorcu ugotoviti, kakšne so posledice preobremenitev žensk srednje generacije. Glede na to, da številne raziskave doma in v tujini kažejo, da je skrbstveno, negovalno in emocionalno delo še vedno v veliki meri domena žensk ali ženske „sendvič generacije“, okolje v Sloveniji neplačano domače delo še vedno dojema kot samoumevno delo žensk. Želela sem pridobiti informacije tudi o tem, ali pripadnice „sendvič generacije“ uporabljajo formalne oblike pomoči za starostnike kot podporne storitve neformalni podpori, in kakšni so motivi za poseganje po formalnih oblikah pomoči za starostnike.

6.1.2 Izhodiščna teza in raziskovalna vprašanja

Številne študije kažejo, da skrbstveno in negovalno delo žensk srednje generacije močno narašča zaradi naglega povečevanja števila pomoči potrebnih starostnikov, za katere v glavnem skrbijo njihove hčere, in obenem mladih odraslih, ki se zaradi visoke brezposelnosti in stanovanjske problematike zatekajo k staršem po pomoč in podporo. Obenem podatki kažejo, da so ženske kljub nekaterim premikom k enakopravnejšemu vrednotenju in opravljanju domačega dela še vedno tiste, ki v največji meri poskrbijo za obveznosti v okviru domačega neplačanega dela. Iz tega sklepam, da so ženske srednjih let, med njimi mnoge še vedno zaposlene v javni sferi, ki doma opravljajo gospodinjska opravila, oskrbujejo in

negujejo ostarele starše in tudi nepreskrbljene odrasle otroke, preobremenjene in zato v slabšem psihofizičnem stanju.

Preko pol-strukturiranih intervjujev sem poskušala odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

- 1. Ali se skrbstveno, negovalno in emocionalno delo za (odrasle) otroke ter lastne in partnerjeve starše še dojema kot samoumevno delo žensk srednje generacije?**
- 2. Kako ženske srednje generacije dojemajo formalne in institucionalizirane oblike pomoči družinam? Kakšna so njihova stališča do uporabe tovrstnih storitev?**
- 3. Kakšne so posledice intenzivnega skrbstvenega, negovalnega in emocionalnega dela pri ženskah srednje generacije?**

6.1.3 Metoda preučevanja, vzorčenje in potek empirične raziskave

V svoji empirični raziskavi sem uporabila pol-strukturirani intervju, ki je načrtovana in fleksibilna družbena interakcija za pridobivanje „opisa življenjskega sveta intervjuvane osebe za interpretacijo pomenov raziskovanega fenomena“ (Kvale v Humer 2009, 106). Pri pol-strukturiranih intervjujih je tema kvalitativnega raziskovanja vsakdanji svet intervjuvane osebe, značilna sta fleksibilnost vprašanj in fleksibilen vrstni red postavljanja vprašanj (Kvale 2007, 11; Strubing v Humer 2009, 108). Tudi v svoji raziskavi sem vprašanja postavljala fleksibilno. Pripravila sem ključne točke, o katerih sem želela razpravljati, vprašanja pa sem postavljala v fleksibilnem vrstnem redu, glede na potek pogovora.

Pol-strukturirani intervju sem sestavila iz treh tematskih sklopov, ki sledijo raziskovalnemu interesu, izraženemu v nosilnih raziskovalnih vprašanjih. Prvi tematski sklop so sestavljala vprašanja, vezana na gospodinjska in domača opravila (spolna zaznamovanost gospodinjskih in domačih opravil ter morebitne posledice obremenitev). Drugi tematski sklop vprašanj je bil vezan na skrb za odrasle otroke (vrsta ter obseg podpore in oskrbe, razlogi za nudenje podpore, možne posledice obremenitev).

Zadnji tematski sklop se je nanašal na skrb za ostarele starše (vrsta ter obseg oskrbe in nege; razlogi za nudenje oskrbe, informiranost in obseg uporabe formalnih oblik pomoči ter možne posledice obremenitev zaradi skrbi in nege).

Vzorčila sem po naslednjih kriterijih: ženske srednje starostne kohorte (med 48. in 62. letom), med njimi nekatere še v delovnem razmerju, ki negujejo ter zagotavljajo storitve in nudijo čustveno in materialno pomoč svojim (odraslim) potomcem in tudi lastnim in/ali partnerjevim staršem. Pri izbiri vzorca je pomembno, da pridobimo uvid v različne strukture proučevane tematike (Mesec 1998, 71; Denzin 2003). Udeleženke intervjujev sem poiskala najprej v svoji širši neformalni mreži, pozneje pa sem vzorec povečevala z metodo snežne kepe in tako zmanjšala možnosti prevelike homogenosti vzorca. Intervjuje sem izvajala, dokler nisem pridobila zelenih odgovorov oziroma dosegla zasičenosti podatkov.

Intervjuje sem izvedla po predhodni napovedi, pri intervjuvankah doma, v umirjenem, domačem in sproščenem vzdušju, kar prispeva k pridobivanju relevantnih podatkov. Izvedla sem 6 intervjujev. Vse intervjuje sem s predhodnim dovoljenjem intervjuvanih oseb tudi posnela in nato dobesedno po zvočnem posnetku pretipkala. Na tak način sem zmanjšala možnost, da bi se izgubili ali ne zabeležili pomembni podatki za nadaljnjo obravnavo. Citate, ki so bili zaradi narečja oziroma kakšnega drugega razloga nerazumljivi, sem slovnično in pravopisno popravila, pri tem pa sem poskrbela, da se pomen ni spremenil. Imena intervjuvank sem zaradi zagotavljanja varovanja osebnih podatkov spremenila.

Intervjuji so v povprečju trajali eno uro. Najkrajši intervju je trajal 40 min, najdaljši pa dve uri in petnajst minut.

Vprašanja, ki sem jih zastavljala intervjuvankam, sem razdelila na tri tematske sklope. Pripravila sem si zgolj okvirna vprašanja, ki sem jih pozneje prilagajala glede na potek pogovora.

Slabost intervjujev je, da lahko pride do razkoraka med tem, kar ljudje razmišljajo in tem, kar dejansko povedo (Taylor in Bogdan v Humer 2009, 107). Lahko se zgodi, da je tematika za intervjuvance težavna in zato odgovori na vprašanja niso objektivni. Ta problem se je pokazal tudi pri moji raziskavi. Opazila sem, da se nekatere trditve ne ujemajo z dejanskim stanjem. Opaziti je bilo, da se intervjuvanke z nekaterimi dejstvi niso sprijaznile oziroma jih zavračajo, kljub temu, da je dejanske razmere drugačne.

Ne glede na to, da je bila pripravljenost na intervju pri vseh intervjuvankah zelo visoka, se je pri izvajanju dveh intervjujev od šestih zgodilo, da sta intervjuvanki zaradi čustvene težavnosti teme in bremena na nekatera vprašanja s težavo odgovarjali. V tem primeru sem neprijetno situacijo ublažila z drugimi vprašanji in se na prejšnja „tematsko problematična“ vprašanja vrnila z večjo pazljivostjo in občutkom empatije, da ju ne bi prizadela z direktnimi vprašanji. Kljub temu, da sem se včasih s težavo prebila skozi vprašanja, sem uspela pridobiti objektiven vpogled v vsa področja, ki sem jih želela. Velikokrat sem bila tudi v tolažbo in oporo, saj se je čutilo, da so intervjuvanke zaradi preteklih izkušenj zelo prizadete.

Po izvedbi vseh intervjujev je sledila analiza pridobljenih podatkov, s pomočjo katerih sem poskušala odgovoriti na raziskovalna vprašanja.

6.2 ANALIZA IN INTERPRETACIJA ZBRANIH PODATKOV

6.2.1 Demografska analiza

Spol: V pol-strukturiranih intervjujih je sodelovalo 6 žensk.

Starost: Najmlajša intervjuvana oseba je bila stara 48 let. Nekoliko starejši intervjuvanki sta bili stari 50 let in 55 let. Dve intervjuvani osebi sta bili stari 60 let in najstarejša intervjuvana oseba je štela 62 let.

Zaposlenost: Od šestih intervjuvanih oseb so bile tri osebe še v rednem delovnem razmerju za polni delovni čas. Ena intervjuvana oseba je bila brezposelna, prijavljena na Zavodu za zaposlovanje, in dve intervjuvani osebi sta bili krajši čas upokojeni.

Izobrazba: Od šestih intervjuvanih oseb je imela ena oseba končano osnovnošolsko izobrazbo. Dve osebi sta imeli končano poklicno izobrazbo, prav tako dve osebi sta imeli končano srednjo izobrazbo in ena oseba je imela dokončano višjo stopnjo izobrazbe (doktorat).

Bivalno okolje: Od šestih intervjuvank ena intervjuvanka biva v mestu, ostale v manjšem kraju oziroma na podeželju.

6.2.2 Predstavitev raziskovalnih tem

Prvi sklop vprašanj se je navezoval na domače gospodinjsko delo. Zanimalo me je, kako pogosto v primerjavi z ostalimi člani družine gospodinjska opravila (kuhanje, pospravljanje, čiščenje, pranje perila in posode, likanje itd.) opravljajo ženske srednje generacije, na podlagi kakšnih pravil ali kriterijev so gospodinjska dela razdeljena med člane družine, ter kakšna so pričakovanja med člani družine glede gospodinjskih opravil (ali obstaja samoumevnost opravljanja opravil glede na spol).

Drugi sklop vprašanj se je navezoval na skrb za otroke. Tu me je predvsem zanimalo, kdo je skrbel za otroke, ko so bili otroci manjši, v kakšnem razmerju je bila skrb za otroke porazdeljena med člane gospodinjstva in katere vrste skrbi za otroke so opravljali posamezni člani gospodinjstva. V nadaljevanju sem se navezala na skrb za odrasle otroke. Zanimalo me je, v kakšnem obsegu nudijo ženske srednje generacije pomoč in oskrbo odraslim otrokom. Zanimalo me je tudi, ali je ta pomoč v materialnih dobrinah in storitvah (npr. priprava hrane, pranje perila, likanje perila) ali je to podpora v obliki finančne pomoči ali je zgolj emocionalna podpora itd. Osredotočila sem se tudi na razlog za nudenje skrbi in podpore odraslim otrokom ter na psihofizične obremenitve, ki jih takšna skrb prinaša.

Tretji raziskovani sklop je vseboval vprašanja, vezana na skrb za starše. Zanimalo me je, ali ženske srednje generacije nudijo v primerjavi z ostalimi člani družine več nege in skrbi ostarelim staršem in sorodnikom. Povprašala sem o vrsti in zahtevnosti pomoči, ki jo nudijo ostarelim članom, ter pogostosti teh storitev. Zanimalo me je, ali pri nudenju pomoči, skrbi in nege starejšim članom prispevajo podporo in pomoč tudi ostali družinski člani, ter kakšna je ta oblika pomoči. Poseben poudarek sem namenila tudi formalnim oblikam pomoči. Tu me je zanimalo, v kolikšni meri jo uporabljajo, kakšni so motivi, da se obračajo nanjo, in zaradi katerih razlogov jo zavračajo. Sodeč po statistiki v Sloveniji se velika večina starostnikov stara doma, v domačem okolju, oporo in pomoč prejema v največji meri od družinskih članov. V svoji raziskavi sem se osredotočila tudi na vprašanja, povezana z razlogi, zakaj starejšim v največji meri skrb in nego nudijo njihovi svojci (oziroma najpogosteje hčere in snahe), in kako skrb in nega ostarelih družinskih članov vpliva na psihofizične obremenitve žensk srednje generacije.

6.2.2.1 Skrbstvena praksa

Dve intervjuvanki imata vsaka po enega odraslega otroka. Tri intervjuvanke imajo vsaka po dva odrasla otroka. Ena intervjuvanka ima tri odrasle otroke. Od 11 odraslih otrok sta samo dva zaposlena, ostali so brezposelni in v celoti ali delno odvisni od pomoči staršev. Pri tem ena intervjuvanka nudi zgolj občasno materialno pomoč ali storitve svojim odraslim otrokom, ki živijo drugje. Ostale intervjuvanke svojim odraslim otrokom nudijo redno skrbstveno pomoč, ki zajema finančno pomoč, materialne dobrine (hrana, bivanje) in ostale skrbstvene storitve (pranje oblačil, likanje, priprava hrane itd). Vse intervjuvanke redno ali občasno skrbijo ali so skrbele za ostarele starše (lastne ali partnerjeve), sorodnike ali prijatelje.

Skrbstvena praksa 1. intervjuvane osebe:

- trije odrasli otroci, od tega dva (25 in 30 let) brez zaposlitve in v celoti odvisna, in eden (33 let) zaposlen, ki živi drugje, vendar redno prejema razne materialne dobrine in usluge);
- stari oče, ki je negiben, popolnoma odvisen od tuje pomoči in nege in biva v domu za ostarele, ter negibna stara mama, ki živi v istem gospodinjstvu;
- partnerjevi starši, ki bivajo v neposredni bližini in potrebujejo občasno do redno pomoč pri fizičnih opravilih, kot so pospravljanje, čiščenje, nakup hrane, prevoz k zdravniku itd.

Skrbstvena praksa 2. intervjuvane osebe:

- dva odrasla otroka (20 in 30 let), od tega je en v celoti, drugi pa delno odvisen od finančne pomoči. Obema nudi materialne dobrine in usluge;
- partnerjeva mama, ki biva v istem gospodinjstvu in potrebuje občasno pomoč pri opravilih, kot so pospravljanje, čiščenje, nakup hrane, prevoz k zdravniku itd.;
- negibna in dementna mama, ki je živela v neposredni bližini.

Skrbstvena praksa 3. intervjuvane osebe:

- dva odrasla otroka (18 in 23 let), nezaposlena, ki bivata v istem gospodinjstvu, oba v celoti finančno odvisna. Obema nudi materialne dobrine in usluge;
- starši, ki bivajo drugje, vendar jih dnevno obiskuje;
- tašča, ki biva v isti stanovanjski zgradbi.

Skrbstvena praksa 4. intervjuvane osebe:

- otrok, ki biva v istem gospodinjstvu, star 24 let, nezaposlen;
- dementna mama, ki biva v istem gospodinjstvu;
- partnerjevi starši, ki bivajo v neposredni bližini;
- teta, ki je bivala drugje.

Skrbstvena praksa 5. intervjuvane osebe:

- odrasla hči (30 let), nezaposlena, ki biva v istem gospodinjstvu ali pri partnerju;
- ostareli starši, ki bivajo v neposredni bližini;
- dementna tašča, za katero je več let skrbela, in negibni tast, za katerega je skrbela daljše obdobje.

Skrbstvena praksa 6. intervjuvane osebe:

- dva odrasla otroka, ki bivata drugje;
- starši in partnerjevi starši;
- soseda, ki biva v domu za starejše.

6.2.2.2 Skrb za gospodinjska opravila

V okviru svoje raziskave ugotavljam, da skrb za gospodinjska opravila, kot so kuhanje, likanje, pospravljanje, čiščenje itd, v glavnem opravljajo intervjuvanke.

Pri nas je tako, da vsi samo čakajo, da je kosilo na mizi. Saj tudi sami vidijo delo, kljub temu pa je to delo bolj ali manj na meni. Ampak to mi ni velika ovira. Kdaj pa kdaj me obremenjuje, vendar gre, ker je to nujno (Marija, 62 let).

Glede teh stvari lahko rečem, da sem po eni strani še starokopitna. Še vedno so te stvari moja dolžnost, tako kot je bilo to včasih (Mira, 55 let).

Domača dela večinoma niso enakomerno porazdeljena med člane družine, temveč ostali družinski člani (partner, otroci, tašča) občasno zgolj pomagajo pri teh opravilih. Največkrat intervjuvankam pri gospodinjskih opravilih pomaga mama ali tašča, včasih tudi otroci, vendar zgolj, kadar intervjuvanke za takšno pomoč zaprosijo ali pa ob posebnih priložnostih, ko npr. odrasli otroci sami izrazijo željo ali ko intervjuvanke zaradi drugih razlogov tega same ne zmorejo, npr. zaradi odsotnosti ali bolezni.

Gospodinjstvo je načeloma v celoti moje področje. Včasih pa, ko naša nona kuha zase, skuha še za nas, npr. če naredi golaž ali „mineštrco“. Ob vikendih kuham jaz za vse, tudi zanjo. Pospravljam, likam in čistim vsak dan vedno jaz, stara mama pa pomaga pri vsem tem. Glavnino naredim jaz, ona pa priskoči na pomoč. Npr. opere posodo po kosilu. Čistim in pospravljam pa večinoma sama. Zanjo bi bilo to tudi preveč. Pa tudi zame je kdaj to preveč. /.../ Razen, ko se sinova odločita, da bosta kuhala, /.../ ampak to so res posebni primeri, ki niso običajni del našega vsakdana. To se zgodi vsake toliko časa. Znata pa oba sinova dobro kuhati, vendar samo, ko sta pri volji (Danica, 50 let).

Domača dela opravim v glavnem jaz, razen npr., ko sem si zlomila roko in je pospravljanje po stanovanju in pospravljanje posode v pomivalni stroj prevzel sin. Tudi mož je pomagal. Sin je prevzel tudi brisanje tal. Med seboj sta se dogovorila, kdo bo kaj naredil, sicer pa je samoumevno, da to počnem jaz. Če pa koga prosim, opravi delo brez težav, brez problemov /.../ Likam vedno sama. Sin ne, je pa bolj pripravljen kaj pomagati. Ostala dela pa po potrebi opravi tudi sin. Mož je bolj „tako-tako“, vendar tudi on to prevzame, če je potrebno, /.../ Recimo, enkrat na mesec se zgodi, da jaz ne morem. Če imam kakšne druge opravke in delo kje drugje in me zato ni doma; takrat prevzamejo moja dela drugi (Mira, 55 let).

Nekateri partnerji gospodinjska opravila opravljajo zgolj občasno; običajno gre za opravila, ki jih radi počnejo, in po mnenju intervjuvank ta dela opravijo bolj natančno – ker in kadar si za to lahko vzamejo več časa.

Mož mi nudi pomoč zgolj pri nekaterih opravilih, kot je vlaganje kumaric in paprike, ker mu je to delo všeč in to počne samoumevno. Sicer je njegovo delo zunaj: trte, drva, njiva. Včasih mi tudi olupi krompir ali očisti radič, sploh kadar ima čas in manj dela s svojo službo. Je pa tudi bolj natančen, si vzame več časa za delo. Jaz seveda opravljam delo hitreje, ker moram opraviti več dela, ostaja še ostalo gospodinjsko delo, zato delo opravljam hitreje, mogoče nisem tako zelo natančna in si ne vzamem toliko časa za nekatera dela. Ker enostavno nimam dovolj časa, da bi delala počasi (Danica, 50 let).

Ostali družinski člani teh del večinoma ne opravljajo. Sin kdaj pa kdaj pospravi, vendar to ni vsak dan, je zgolj občasno (Nevenka, 48 let).

Sicer pa intervjuvanke odgovarjajo, da so moški odgovorni za težja (npr. delo na zemlji) in bolj tehnična opravila (npr. vodovod, elektrika).

Z možem sva si naloge razdelila. Mož prekoplje vrt, od tu naprej pa je moje delo. Delam tudi na vrtu, pri čemer pa mi mož pomaga. Lahko računamo drug na drugega. On je bolj „tehnični tip“ – ureja in popravlja električno napeljavo, skrbi za drva in opravlja podobne naloge. Jaz opravljam bolj ženska dela. Vloge so tradicionalno porazdeljene, vendar si pomagava, stojiva ob strani, če potrebujeva drug drugega (Marija, 62 let).

Mož je gospodinja na hribu. Skrbi za vrt, gozd, košnjo. Za hišna opravila pa sploh nima občutka, tudi nered ga ne moti. Ne opazi, kaj bi bilo treba opraviti (Nevenka, 48 let).

Pri samo eni od šestih intervjuvank je bila skrb za gospodinjska opravila porazdeljena enakomerno oziroma je v večji meri gospodinjska in družinska opravila opravljal partner. Opravila si porazdelita glede na čas, ki ga imata na razpolago, dogovor temelji na delu, ki ga kdo rad opravlja. V tem primeru je partner nezaposlen in ima zato na voljo več časa, obenem pa je intervjuvanka polno zaposlena s službenimi obveznostmi.

Gospodinjsko in družinsko delo opravljava s partnerjem vsak dan oba, le da on malo več. /.../ Delo si razdeliva glede na to, kdo ima kdaj čas in kaj kdo rad opravlja. Npr. jaz skoraj nikoli ne likam, ker tega ne maram. To počne partner, jaz pa skoraj zmeraj pometam in pomivam posodo, ker on tega ne mara, meni pa je všeč. /.../ Delo si deliva, vendar zadnja leta več družinskega in gospodinjskega dela opravi partner, ki nima zaposlitve, jaz sem pa še polno zaposlena (Tatjana, 60 let).

Intervjuvanka je povedala, da so njene domače razmere v družbi netipične in neobičajne ter da okolica od nje pričakuje, da bo opravljala nekatera dela, ker je ženska.

/.../ Ja, okolica to od mene pričakuje, čeprav, kot vidite, imava z možem kar posebno situacijo /.../

Intervjuvanka je povedala, da je sta z možem na podlagi različnih (tudi posmehljivih) komentarjev ljudi iz okolice uvidela, da nekateri posamezniki njunega vedenja ne razumejo, kar kaže na to, da znotraj družin še vedno v veliki meri obstajaj tradicionalne delitve vlog in del.

/.../ Od sosed, denimo, večkrat slišim take komentarje: „Lahko vam, ko imate tako dobrega moža“. Ko rečem, da ni dober, pač pa normalen, običajen človek, se čudijo in pravijo, da me ne razumejo, kar najbrž pomeni, da je enakopravna delitev vlog in dela še zmeraj precej redka. /.../ Verjetno je moj partner res redka ptica. Včasih je deležen malo posmehljivih komentarjev, npr. od sosedov /.../ Vidim, da okolica, sosedje, sorodniki mislijo, da je samoumevno, da bom vse to počela sama in so precej začudeni, ko vidijo, da ta dela opravlja tudi moj partner (Tatjana, 60 let).

V svoji raziskavi sem ugotovila, da je pri večini intervjuvank gospodinjsko in domače delo spolno določeno, zato me je v nadaljevanju zanimalo, ali intervjuvanke in ostali družinski člani dojemajo gospodinjsko delo kot samoumevno delo žensk. Intervjuvanke sem vprašala,

ali okolica od njih pričakuje, da so zadolžene za opravljanje gospodinjskih opravil in ali mislijo, da lahko kakšno opravilo opravijo boljše samo zato, ker so ženske. Odgovori žensk kažejo, da gospodinjsko in domače delo opravljajo iz navade, zaradi pričakovanj okolice in prevzetih vzorcev iz mladosti. Na vprašanje, zakaj otroka ne opravljata gospodinjskih opravil, je ena izmed intervjuvank odgovorila:

Ker vesta, da bom jaz naredila. Da jaz to dobro naredim. Da jaz znam. In vesta, da bo narejeno (Danica, 50 let).

Ko sem bila mlada, sem od mame in none prevzemala vzorce, da ženska naredi vse pri hiši, potrpi in je tiho. Mama je opravljala gospodinjska dela, oče je hodil v službo in ne pomnim, da bi kdaj koli kar koli opravil doma /.../ Doma je bral časopis, delal pa na polju. /.../ Z leti sem sicer ugotovila, da ženski ni treba narediti vsega in bi lahko bilo tudi drugače. Nekateri stvari sem tudi poskušala spremeniti, vendar ni šlo. Zdaj je tako, kot je. Sem se sprijaznila in se prilagodila. Nekaterih stvari pri nekaterih ljudeh ni mogoče spremeniti. /.../ Moj mož tudi preden sva se poročila ni bil navajen domačega dela. Vse mu je pripravila mama. Ko se je prhal, na primer, je bil navajen, da mu je mama oblačila prinesla pred vrata kopalnice. To so pač takšni tipi (Nevenka, 48 let).

Intervjuvanke povedo, da čutijo pritisk okolice in odgovornost, da opravljajo domače in gospodinjsko delo.

Mojemu partnerju se zdi samoumevno, da jaz kuham, perem, pospravljam. Ne pričakujem, da se bo spremenil in zato nimam nobenega upanja, da mi bo kdaj bolj pomagal pri hišnih opravilih /.../ Tudi starši, otroci in tašča pogosto pričakujejo, da so npr. kuhanje, pospravljanje in likanje moja opravila /.../ (Nevenka, 48 let).

Ko sem prišla k hiši, mi je rekla tašča: „Če imaš družino, je potrebno skrbeti zanjo.“ (Danica, 50 let).

Večina intervjuvank je menila, da gospodinjskega dela sicer ne jemljejo kot samoumevnega dela žensk, vendar so navajene, da so vloge v družini tako porazdeljene. Včasih je lažje in hitreje, če delo same opravijo, kot da bi to isto delo predale nekomu drugemu.

Preden razložim možu in sinu, kako položiti perilo v stroj, to že vse sama opravi, gre hitreje in na ta način izgubljam manj energije (Danica, 50 let).

Če mož obeša perilo, ga moram po tem še likati in zato ne prihranim nič časa. Če pa perilo obešam sama, ga posušenega in zloženega samo položim v omare (Diana, 60 let).

Na vprašanje ali mislijo, da nekatera dela lahko opravijo boljše, ker so ženske, so v večini primerov odgovorile nikalno. Nekatera dela opravijo zaradi občutka potrebe in skrbi ter občutka dolžnosti.

/.../ Ne zato, ker sem ženska, temveč zato, ker čutim odgovornost. Čutim, da moram to narediti. Poskrbeti za otroke in za delo doma. /.../ Obstajajo moški, ki npr. zelo dobro kuhajo, to redno počnejo in tudi redno pospravljajo. So vključeni v vsa ta hišna opravila in pri tem tudi zelo uspešni. Celo poznam takšne moške. Vendar smo pri nas navajeni drugače (Nevenka, 48 let).

Mož dela cele dneve zdoma in ko pride domov izčrpan, se čutim dolžna poskrbeti, da je skuhamo, pospravljeno in da so stvari urejene. /.../ Naredim, ker vem, da moram. Včasih mi je hudo, pa si rečem, da je dobra volja najboljša, in naredim, kar je treba (Danica, 50 let).

Med intervjuvankami sem preverjala, ali zaradi neenakomerne porazdelitve domačega in gospodinjskega dela med člani gospodinjstva čutijo kakšne posledice in obremenitve. Ugotovila sem, da jim zaradi ujetosti med domačim delom in službo primanjkuje prostega časa in časa za počitek.

Problem je čas. Največ časa porabim za kuhanje. Ko pridem domov iz službe, je prva stvar, na katero pomislim, kaj bom kuhala za večerjo. Za to res porabim največ časa. In ko skuham, pospravim, operem posodo, zložim v omare, pospravim še ostalo, kar je potrebno, mi ne ostane več veliko časa. Če želim imeti čas zase, si ga moram vzeti načrtno. /.../ Moram pustiti delo in oditi. Vendar nisem navajena puščati dela nedokončanega. Ker smo v skupnem gospodinjstvu z nono, bi imela slabo vest, če dela ne bi opravila, ker vem, da bi ga potem opravila tašča. Ne zdi se mi prav, da bi prepuščala delo njej. Zato raje sama opravim vse potrebno in če mi ostane kaj časa, grem ven, sicer pa pač ne grem (Danica, 50 let).

Včasih imam vsega dovolj, prek glave. Menim, da bi si morali delo razdeliti. /.../ Zdi se mi, da sem preobremenjena. Zmanjkuje mi prostega časa in časa zase. To pogrešam in bi rada to prakso spremenila. Včasih si vzamem čas zase, vendar to hitro opustim in se vrnem na stare tirnice, ker ne gre drugače. Največ časa mi vzame služba. Včasih delam tudi po 12 ur. Potem pa doma vedno hitim /.../ Ne vidim konca pospravljanju, kuhanju. Samo hitim, kuham, pospravljam, tečem na delo (Nevenka, 48).

Zaradi službenih in domačih obveznosti, ki imajo za posledico pomanjkanje časa, so intervjuvanke potožile, da so utrujene, in povedale, da imajo težave z zdravjem.

Ko si mlad, zmoreš veliko več. Zdaj, ko smo v teh letih, pa je malo težje, ker te tudi služba terja celega človeka. Terja 8 ur efektivnega dela. Potem pa še doma. Zato pa se začnejo po malem težave z živci, sladkorna itd. Meni se pozna na zdravju. Zredila sem se, imam sladkorno in visok pritisk. Moram zelo paziti na zdravje. Imela sem več kot 170/90 pritiska (Danica, 50 let).

Zdaj, ko sem v pokoju, bi lahko čas, ki sem ga prej porabila za službo, porabila, recimo, za kakšne konjičke, ki sem jih vedno pogrešala zaradi pomanjkanja časa. Npr. vedno sem si želela hoditi v planine, vendar zdaj nimam več moči in energije in namesto v hribe hodim k zdravniku (Marija, 62 let).

6.2.2.3 Skrb za (odrasle) otroke

Odgovori intervjuvank na moja vprašanja kažejo na to, da je skrb za otroke v primerjavi z gospodinjskimi in domačimi opravili bolj porazdeljena med člane gospodinjstva. V skrb za otroke so bile v veliki meri poleg partnerja vključene tudi babice otrok.

Pri nekaterih je kljub temu skrb za otroke še vedno v največji meri naloga žensk. Partnerji se v skrb za otroke vključujejo občasno, ko ženske ne zmorejo, ali pa se lotevajo zgolj nekaterih vrst opravil. npr. pomoči pri zahtevnejših domačih nalogah.

Ko so bili otroci še majhni, se mož z njimi ni najbolje znašel. Ni bil dosti z njimi. To je bilo moje delo in delo starih staršev. /.../ Delo za otroke je slonelo bolj na ženskah. Pri domačih nalogah sem npr. pomagala jaz. Mož pa se je vključil v vzgojo in pomagal, kadar meni ni šlo – recimo, pri zahtevnejših domačih nalogah. Tudi na krožke sem otroke vozila sama. Delala sem namreč do 13h – v vrtcu – in sem lahko prevzela otroke (Marija, 62 let).

Za otroke skrbim in sem skrbela največ jaz. Mož ima sicer otroke zelo rad, vendar ni nikoli čutil, da bi moral paziti nanje. Vedno je bila na voljo babica, ki je pomagala, da njemu ni bilo treba paziti na otroke. Včasih je mož peljal otroke v šolo, kadar sem imela jutranjo izmeno. Tudi pri domačih nalogah sem jim pomagala in jim še vedno pomagam, da hitreje osvojijo znanje, mož pa tega ne počne. Otroci so sedaj že odrasli, od moža ne pričakujem nič posebnega pri delu z njimi, ker so že dokaj samostojni. /.../ Precej samoumevno je, da sem za otroke poskrbela in še vedno poskrbim jaz. Tudi za gospodinjstvo. O tem se ne pogovarjamo in ne dogovarjamo, kdo bo kaj počel. Samoumevno je, da to počnem jaz (Nevenka, 48 let).

Čuti se, da okolica „žensko delo“ šteje za samoumevno.

Tako je bilo tudi mišljeno: ti delaš v vrtcu, delo z otroki je tvoja naloga (Marija, 62 let).

Večinoma pa si partnerja med seboj bistveno bolj delita obveznosti in naloge, povezane z otroci. Obveznosti si delita glede na razpoložljiv čas, službene in ostale obveznosti.

Za otroke skrbiva oba. Kdor ima čas, pomaga. Tako je bilo od nekdaj. Naša nona in tudi moj partner sta bila vedno udeležena pri vzgoji otrok in sta pomagala (Danica, 50 let).

/.../ Za hčerko je od rojstva do njenega sedmega leta bistveno bolj skrbel partner kot jaz, vsakodnevno in intenzivno, ker sem imela jaz zelo zahtevno službo in poklic, on precej manj. Pri drugem otroku pa se je obrnilo, jaz sem otroku posvečala več časa in dela, ker je bil partner ves dan v službi, jaz sem pa veliko delala doma, hodila po otroka v vrtec, nakupila, vsak dan skuhala, /.../ (Tatjana, 60 let).

V nadaljevanju sem se osredotočila na skrb, povezano z odraslimi otroci. Ugotovila sem, da razen ene intervjuvanke, katere otroci živijo zdoma in ne potrebujejo materialne podpore (temveč jo prejemajo zgolj priložnostno):

Sin je nezaposlen, preživlja se z občasnim delom in živi samostojno s svojo partnerko. Pravi, da ne potrebuje finančne pomoči, a vseeno tu in tam pomagamo, ker so njihovi dohodki precej skromni (Tatjana, 60 let),

vse ženske nudijo razne skrbstvene storitve (pranje, likanje in pospravljanje perila, priprava obrokov itd.), materialne dobrine (hrana, bivalni prostor) in finančno podporo (denar, plačilo računov) svojim odraslim otrokom, ki živijo v glavnem pri starših. Temeljni razlogi za življenje pri starših so brezposelnost in nezmožnost samostojnega preživljanja, obenem pa tudi lahkotnejše in bolj „priročno“ življenje.

Pri nas so razmere takšne, da podpiramo vse tri otroke. Dva sta brezposelna in živita doma, starejši pa ima sicer službo, vendar prihaja na kosila domov, prinaša oblačila v pranje in likanje, ker mamina roka boljše zlika (Marija, 62 let).

/.../ Starejši sin (30 let) dela in sicer ne potrebuje finančne pomoči, kljub temu pa živi doma, kjer je kot v hotelu. Mlajši sin (23 let) pa naju več stane, ker še nima redne službe. Če pa kar koli potrebujeta, poskrbimo za oba. Sicer pa skrbimo zanj tako, da jima nudimo hrano: kosila, večerje, vedno poln hladilnik, oprana, zlikana in v omaro pospravljena oblačila (Danica, 50 let).

Hčer finančno podpiramo, ker nima službe, oziroma ji nudimo, kar koli potrebuje, če ji le lahko pomagamo. Trenutno so dela zgolj občasna. Če ima delo, je to že veliko, vendar tudi takrat nima dovolj sredstev, da bi pokrila vse stroške, ker živi sama. Ko pride za vikend domov, z veseljem odnese v Ljubljano domačo solato z vrta, jajca, sadje in kakšno marmelado. Potem pa je spet na Zavodu za zaposlovanje in potrebuje tudi finančno pomoč. Zlasti pri kakšnih večjih stroških, kot je registracija vozila. Življenje v Ljubljani je drago in terja precej denarja (Diana, 60 let).

Dejstvo, da odrasli otroci bivajo doma, se intervjuvankam sicer zdi problematično, vendar ga sprejemajo z velikim razumevanjem. Povedo, da so trenutne življenjske razmere takšne, da se mladi odrasli težko osamosvojijo. Obenem ob tem izrazijo veliko mero ljubezni do otrok. Intervjuvanke skrb za svoje otroke čutijo kot samoumevno delo in svojim otrokom pomoč in storitve nudijo z veseljem, iz občutka odgovornosti (ker so to njihovi otroci) in ljubezni.

Jaz mislim tako: moji so. Naši so. Kdo bo pa skrbel zanje, če ne mi? Tukaj naj bodo, bo že prišel čas, ko bodo šli. Ne morem vplivati na to, da so še vedno pri nas. Vse to, kar storim zanje, naredim z veseljem, Zdi se mi samoumevno, ker so moji. Ne morem ukazovati, naj si najdejo kakšno žensko, ki jim bo prala in kuhala. Kadar sem jezna nanje, jim sicer rečem: „Najdite si kakšno žensko, da bo delala namesto mene“,

ampak to je bolj za šalo. Imam jih rada in vse zelo rada naredim. Mi ni odveč (Danica, 50 let).

Sicer si želim, da bi se sin osamosvojil in šel – za njegovo dobro. Trenutno v teh razmerah nimam druge možnosti, kot pomagati otroku. Če imaš možnost, je najmanj, kar lahko narediš, da pomagaš svojim otrokom. /.../ Ko bo imel partnerko, bom tudi njej rade volje pomagala. Če bodo želeli, seveda. Ne bom se jim vsiljevala, bom pa z veseljem pomagala, če bodo sprejeli mojo pomoč, saj bodo vedno moji (Mira, 55 let).

Rada vse to počnem. Zaradi ljubezni do vseh. Se mi zdi prav in samoumevno, da si nudimo pomoč in ljubezen (Danica, 50 let).

Obenem pa je intervjuvanka povedala, da je nagnjena k (pretiranemu) dajanju, kar lahko pripelje do tega, da otroci skrb sprejemajo kot samoumevno.

Tudi jaz mislim, da preveč naredim. Moj poklic me je naredil takšno, da rada dajem ljudem in mi ni težko, dokler ne vidim, da nekdo to izkoristi. Sin mi je nekoč rekel: „Ja, saj zato si mama.“ (Marija, 62 let).

Tudi druga intervjuvanka je povedala podobno:

/.../ Tudi sinova kdaj rečeta: „Saj si naša mama, saj si nas želela imeti.“ (Danica, 50 let).

Iz pogovora z intervjuvankami se čuti, da skrb do svojih otrok ne povezujejo zgolj s trenutnimi težkimi razmerami zaradi težjih življenjskih pogojev (npr. brezposelnosti), temveč je izrazita tudi želja po ustrežljivosti.

Naši mulci še niso prijeli likalnika v roke in dobijo vse na poličkah zloženo, samo primejo in oblečejo /.../ Danes sem skuhala kosilo posebej za starejšega sina. Mi vsi smo jedli juho z domačimi rezanci, za starejšega sina pa sem posebej pripravila zdrobove cmoke, ker ne mara rezancev (Danica, 50 let).

Ena izmed intervjuvank je povedala, da ji skrb do svojega otroka in dejstvo, da mu je na voljo, ne predstavljata obremenitve, temveč dodano vrednost, smisel v življenju. Izrazila je potrebo po tem, da nekomu daje.

Moja hči me niti slučajno me obremenjuje. Vedno bo moja hči. In če nimaš nikogar, za kogar bi skrbel, potem je škoda, da sploh obstajaš. Z veseljem to počnem. Se mi zdi logično. Kadar potrebuje in tudi, kadar ne potrebuje. Sem ji rada na voljo, vedno. Hči je nekaj posebnega v mojem življenju. Nekaj, kar me navdihuje in daje smisel. Kadar pride domov, tudi bolj pospravim (Diana, 60 let).

Nudenje pomoči odraslim otrokom po mnenju intervjuvank nima negativnih posledic, ker jih tovrstna skrb ne bremeni. Intervjuvanke navajajo zgolj strah pred prihodnostjo na splošno in predvsem prihodnostjo njihovih otrok.

Samo čakam na dan, da se bo stvar obrnila. Nikogar ne naganjam od doma, vsakomur dam hrano. /.../ Želim si, da bi se pri teh letih osamosvojili. Bolj me obremenjuje to, da niso še nič začeli. Leta tečejo in oni stojijo. Ni zaposlitev, moji otroci so doma in cela vas že čivka, da so pri meni. In tukaj čutim neko težo. Bolj v tem smislu, da si želim, da bi se čim prej postavili na lastne noge. Bolj kot fizično zaradi dela sem obremenjena s temi skrbmi. Mi smo pri dvajsetih šli zdoma in začeli živeti svoje življenje, zdaj pa so otroci pri tridesetih in še več doma, nesamostojni (Marija, 62 let).

/.../ Zato, ker je sin doma in ga preživljamo, obenem pa sem jaz brez plače, gredo vsi prihranki, ki smo jih imeli. Vendar me to ne obremenjuje na način, da bi mi bil sin odveč, to nikakor ne. Bolj me skrbi za njegovo prihodnost, pa tudi za svojo in moževo prihodnost, ko bova starejša. Ampak rada pomagam (Mira, 55 let).

6.2.2.4 Oskrba in nega ostarelih staršev

V okviru moje raziskave je oskrba in nega ostarelih staršev po večini delo, ki ga v največji meri opravljajo intervjuvanke. Ponekod se čuti samoumevnost ženskega dela.

To, da sem skrbela za taščo, sem jemala kot samoumevno, kot nujno. Nikoli nisem pomislila, da to ni moja dolžnost. Sicer mi je bilo marsikdaj težko, vendar je bilo to moje delo. Pa tudi – takšna so pač ženska dela (Diana, 60 let).

Intervjuvankam podporo in pomoč pri skrbi in negi nudijo tudi družinski člani, večinoma partner oziroma oskrbovane osebe partnerja. Zgolj pri eni intervjuvanki je skrb za ostarele starše enakomerno porazdeljena med partnerjema. Pri drugih pa se v oskrbo in nego ostarelih staršev partnerji vključijo v primerih, ko intervjuvanke iz različnih razlogov ne morejo skrbeti ali ko zaradi intenzivne nege postane delo prezahtevno.

Za mamo sva skrbela jaz in moj oče, kolikor je lahko. Mož mi je tudi stal ob strani, kadar sem ga potrebovala. Vsak popoldan, ko grem obiskat očeta v dom, gre moj mož z mano, da mi je v oporo, ko očeta položimo iz postelje na voziček. Potem pa ga jaz nahranim, umijem, pobrijem, mu berem in se z njim pogovarjam (Marija, 62 let).

Kadar sem doma, skrbim za mamo sama, če mene ni, moj mož, sin pa ne. /.../ Npr. lani, ko sem si zlomila roko, je mož prevzel vsa opravila. Do takrat se je mož obnašal enako, kot sin – ni se dotaknil nobenega dela, povezanega z mamo. Vse sem počela jaz. Ko pa sem si zlomila roko in začasno nisem mogla več skrbeti za mamo, je mož – brez oporekanja – prevzel vse delo (Mira, 55 let).

V glavnem sem za taščo skrbela jaz, vsaj na začetku, ko je začela postajati odvisna od tuje pomoči. Pozneje, ko sama nisem več zmogla, je seveda pomagal tudi mož. /.../ Pomagal je pri negi, preoblačenju, kopanju, hranjenju – ko jaz tega nisem več zmogla, predvsem pa pri prenašanju tašče iz postelje na voziček in z vozička na kavč ali k mizi.

Ko se navadiš, zmoreš ta opravila tudi sam, ko veš, kako moraš človeka prijeti, da ga lahko preložiš iz ene točke v drugo (Diana, 60 let).

V okviru svoje raziskave sem ugotovila, da intervjuvanke v svojem življenju večkrat oskrbujejo ali negujejo svoje ali moževe starše in sorodnike.

Najprej sem na svojem domu sedem let skrbela za negibno mamo, zdaj pa vsak dan obiskujem očeta v domu za ostarele. Moževi starši trenutno potrebujejo zgolj pomoč, vendar ocenjujem, da bodo v kratkem potrebovali intenzivnejšo skrb in nego. Ne bodo šli v dom, ker to popolnoma zavračajo (Marija, 62 let).

Že pred dvajsetimi leti smo skrbeli za tasta, ki je hudo zbolel. Takrat sem porabila celoten dopust za nego, mož pa tudi. Kadar nismo zmogli, smo imeli tudi dodatno pomoč, ki smo jo plačevali na uro. Pred kratkim je umrla tašča, za katero sem skrbela več let; bila je dementna. Pomagam pa tudi mami, ki je trenutno še samostojna, potrebuje le kakšen prevoz, prinesem ji nakup iz trgovine, se z njo družim in pogovarjam. Velikokrat sem ji čustvena opora (Diana, 60 let).

Trenutno skrbim za dementno mamo, doma. Pred časom sem skrbela za svojo teto, ki je bivala v nekakšnem domu, kjer niso nudili storitev, ampak le bivališče, kot nekakšen hotel. Nege ni bilo. Za posteljnino je bilo sicer poskrbljeno, za vse ostalo pa si skrbel sam. To je pomenilo, da smo vsak konec tedna hodili k njej, da sem odnašala vsa njena oblačila in jih doma oprala ter nosila spet nazaj/.../(Mira, 55 let).

Intervjuvanke so povedale, da tudi v njihovih primerih ostareli starši večinoma bivajo doma, v domačem okolju, kjer zanje skrbijo družinski člani. Razlog, zakaj za starostnike v največji meri skrbijo sorodniki v domačem okolju, se pri intervjuvankah kažejo v:

- a.) omejeni dostopnosti storitev formalnih oblik pomoči: visoki stroški formalnih storitev, krajevna nedostopnost storitev; negativne izkušnje in nezaupanje v formalne oblike pomoči;
- b.) občutek moralne dolžnosti glede nudenja in vračanja skrbi; dajanje iz ljubezni itd.;
- c.) slaba obveščenenost o vrstah formalnih oblik pomoči, ki so na voljo.

Mnogim so formalne storitve težje dostopne, saj so plačljive in velikokrat presežejo finančne zmožnosti uporabnikov.

Moja mama je bila zelo hud bolnik in je bila dolga leta negibna, v postelji. Nismo je dali v dom za ostarele, ker je to drago. Takrat so naši zidali hišo in moja mama ni imela pokojnine. Iz finančnih razlogov je ni bilo mogoče dati v dom. Tako smo družinski člani skrbeli zanjo do smrti. Bilo je zelo hudo in zelo obremenjujoče (Danica, 50 let).

Te storitve so drage. Če bi dali taščo v dom, bi morali za to plačevati visoko ceno, zlasti ker je zaradi demence potrebovala konstantno in intenzivno nego. Tašča je sicer imela pokojnino, vendar takšna storitev presega znesek pokojnine in bi morali poseči v prihranke. Teh pa enkrat zmanjka. Spraševali smo se, koliko časa bi morali plačevati dom, /.../ tašča je bila dementna več let (Diana, 60 let).

/.../ Vem za žensko, ki ji je res hudo. Ima popolnoma negibnega moža po kapi. Živel je v domu, popolnoma odvisen od skrbi drugih. Oba sta imela nizki pokojnini, zato ga je bila prisiljena vzeti nazaj domov. Zdaj zanj skrbi 24 ur na dan. Sprva si je lahko še plačala pomoč, zdaj pa ne več, ker finančno ne zmore. Otroci so se raztepli po svetu in praktično nič ne pomagajo, njej pa je tako hudo, da je samo vprašanje časa, kdaj ne bo več zmogla. Že zdaj se lomi (Tatjana, 60 let).

Formalne storitve, kot je npr. pomoč na domu, so časovno omejene. Ljudem, ki potrebujejo stalno nego, takšna oblika formalnih pomoči ne zadostuje.

Saj smo se zanimali za pomoč na domu, bi tudi plačali, ampak ni isto, kot če to narediš sam. Dejstvo je tudi, da je pomoč na voljo le ob določenem času, določenih dnevih in nekako se nam ni izšlo (Marija, 62 let).

Obenem so nekatere storitve vezane na kraj in oddaljenost uporabnika od storitev. Če si krajevno zelo oddaljen, so nekatere storitve težje dostopne.

Lahko bi hodila na izobraževanja in druženja za ljudi, ki negujejo dementne svojce, vendar te oblike pomoči potekajo predalet stran od nas, zato se zanje porabi preveč časa in tudi prevozni stroški niso majhni (Mira, 55 let).

Ena izmed intervjuvank je povedala svoje mnenje o nekaterih formalnih oblikah pomoči in omejitve, ki so povezane z njimi, in sicer vprašljiva kakovost teh storitev ter neprijeten občutek živeti s tujimi ljudmi. Iz odgovorov razberemo nekatere predsodke glede formalnih oblik pomoči.

Vprašanje je, kako izvajalci teh storitev poskrbijo za oskrbovanca: nikoli ne veš, ali bodo opravili vse potrebno. Ti delavci opravljajo delo bolj rutinsko, ne posebno kakovostno. Prav gotovo sam boljše in lepše poskrbiš za svojega človeka, kot pa tak delavec – za tujca. /.../ Nekateri ženske so pripravljene celo živeti na tujem domu in nuditi stalno nego, vendar jaz tega ne maram. Tudi ne bi želela imeti nekega tujega človeka tukaj v hiši. Dokler sama zmorem, zato nočem tujih ljudi (Marija, 62 let).

Intervjuvanke imajo v glavnem negativno mnenje o kakovosti storitev v okviru nekaterih formalnih oblik pomoči (dom za ostarele). Povedo, da so bivalne razmere ponekod slabe in da osebe v nekaterih domovih za ostarele slabo skrbi za uporabnike.

/.../ Dokler zmorem sama, se mi zdi neumno, da bi mamu dajala v dom. Ker vem, da bi v enem mesecu v domu umrla, če ne zaradi drugega, pa zato, ker tam ne bi jedla. Tam se prav gotovo nihče ne bi ukvarjal s tem, ali je dovolj pojedla (Mira, 55 let).

/.../ V tisti dom je ne bi nikoli dala, ker je dom temačen, grozen. Nisem slišala lepih besed o tistem domu (Marija, 62 let).

Midva imava izkušnje s sosedo, ki je v domu v Ljubljani. /.../ Osebje doma jo precej ignorira, ker nima sorodnikov, ki bi se potegnili zanjo. Ob sprejemu jo je zdravnik takoj označil za dementno, čeprav sploh ni. Razlog: na njegova vprašanja ni dajala pravih odgovorov, a ne zato, ker bi bila dementna, temveč zato, ker je skoraj popolnoma gluha in zdravnika na to ni nihče opozoril. Še zdaj je na oddelku za dementne in je družabno povsem izolirana, kar je njena največja težava (Tatjana, 60 let).

Naslednji pomemben dejavnik, ki bistveno prispeva k odločitvi o tem, da ostarele starše oskrbujejo njihovi otroci, izhaja iz osebnih razlogov, in sicer iz moralnih teženj po vzajemnem vračanju skrbi in iz ljubezni do staršev ter občutka dolžnosti in potrebe po skrbi za starše.

Intervjuvanke tudi zaradi naštetih čustvenih razlogov svoje starše veliko težje oddajo v institucionalne oblike bivanja.

Smo razmišljali tudi, da bi staro mamu dali v dom, vendar se na koncu nismo odločili za to. Če bi jo dali v dom takoj na začetku, neposredno iz bolnišnice, najverjetneje ne bi bilo tako boleče. Ko pa je enkrat prišla k nam domov, je nismo več mogli zapustiti. Tudi moj oče se ni strinjal s tem, da bi jo dali v dom. /.../ To je moralna obveznost. Čutila sem, da je prav, da skrbim zanjo. Malo tudi zaradi mojega očeta (Marija, 62 let).

Intervjuvanko, ki skrbi za svoje in partnerjeve starše tako, da jih redno obiskuje na njihovih domovih, obremenjujeta miselnost in slaba vest. Meni, da bi morala starše povabiti živeti v svoj dom, čeprav se zaveda, da to ne bi bila dobra rešitev.

Včasih imam slabo vest, ker si mislim, da bi ju morala povabiti k sebi in zanju skrbeti ves čas. Vendar hkrati vem, vsi to vemo, da bi bilo to precej slabo (Tatjana, 60 let).

Pomemben razlog, da intervjuvanke skrbijo za ostarele starše, je tudi čustvena navezanost, kar izhaja iz dobrih odnosov, ki temeljijo na vzajemnosti in hvaležnosti, ter moralna odgovornost glede vračanja uslug.

Ne, to pa ne. Tašča mi je vedno stala ob strani in ne bi je mogla dati v dom. Zaradi čustvene navezanosti bi mi bilo zelo hudo. Če bo nekoč resna potreba, se bomo odločali takrat, vendar je res ne želim dati v dom (Danica, 50 let).

Mama je skrbela za moje otroke in še vedno skrbi in zdi se mi normalno, da bom tudi jaz zanjo poskrbela (Nevenka, 48 let).

Po eni strani mi je hudo, zato ker nam je dala veliko, ker nam je zelo finančno pomagala, in se čutim dolžna, da ji to vrnem. Tudi mož je bil 15 let brezposeln. Doma. In takrat nam je moja mama veliko pomagala. Finančno in materialno (Mira, 55 let).

Z mamo pa sem čutila vzajemnost. Jaz sem njej dajala skrb in nego, pomoč. Ona pa meni neko veselje in občutek, da ji lahko nekaj dam in poskrbim zanjo. To sem čutila kot neko vzajemnost (Marija, 62 let).

Iz odgovorov intervjuvank se razbere tudi želja po dajanju iz ljubezni.

Ko je tašča hodila na fizioterapijo, sem jo z veseljem vozila tja in počakala. Tudi ko je bila bolna in je ležala, sem se odpovedala dopustu in skrbela zanjo – se mi je zdelo to samoumevno in rada sem to naredila zanjo (Nevenka, 48 let).

/.../ Gre za notranje zadovoljstvo, kadar kaj dobrega narediva, /.../ ko razveseliva starše ali sosedo. Ko kaj dobrega skuha za nje, najdeva kakšno zdravilo, ki jim olajša težave, ko jima kupiva kakšno malenkost, ki se je razveselijo, itd. (Tatjana, 60 let).

Kaže se interes po upoštevanju želja ostalih družinskih članov in tudi staršev, ki so odvisni od skrbi in nege. Običajno starostniki zavračajo bivanje v institucionalnem varstvu.

Če bi jaz ukazala, bi taščo dali v dom. /.../ Moževa želja je bila, da njegova mama ostane v družini do svoje smrti. Ni je želel dati v dom. Čutil je, da je prav, da je mama doma, vsaj dokler zmoremo mi skrbeti zanjo. In naj tej točki se jaz nisem želela vtikati. Sem ga razumela. Mama je le mama. /.../ Če pogledam še iz drugega zornega kota, menim, da bi si ta ženska dejansko zaslužila vso našo pozornost in še veliko več. Ogromno nam je dala (Diana, 60 let).

Nihče ne želi iti v dom. Ko smo mami omenili, jo vprašali, jo nagovarjali, da bi šla v dom, tam srečala tudi druge ljudi, ženske, ki jih pozna in so v domu, npr. Lojzko, ki je bila vedno njena zaupnica – veš, kaj mi je rekla mama? „Ne poznam Lojzke“. Ni želela iti v dom (Marija, 62 let).

S partnerjevo mamo je nekoliko drugače, ker že vnaprej odklanja dom za ostarele. Poskušali smo ji dopovedati, da bi bilo dobro, če bi vložili prošnjo za sprejem v dom – za vsak slučaj, pa odklanja tudi to. /.../ Vem tudi za ljudi, ki trmasto odklanjajo pomoč na domu in pričakujejo, da bodo pomagali izključno sorodniki (Tatjana, 60 let).

Nekateri skrb za ostarele starše, ki živijo pod isto streho, dojemajo kot dolžnost oziroma obveznost. Ena izmed intervjuvank je povedala, da so ostali sorodniki zgolj občasno nudili pomoč, češ da živijo drugje in zato to ni več njihova skrb.

Moževa sestra je sicer redno hodila z družino ob nedeljah na obisk. Pomagala pa je tako, da je prišla pazit taščo, kadar nas ni bilo. Ko sva oba z možem imela nujen opravke in sva bila istočasno odsotna. /.../ Tisti, ki ostane pri hiši, skrbi tudi za ostarele starše. /.../ To je normalno, ker mi živimo skupaj z njo. Pričakujem, da bosta za mojo mamo tudi bolj skrbela moj brat in njegova žena. Čeprav ne vem, kako bo to dejansko potekalo, vendar to od njih po tihem pričakujem in si želim (Diana, 60 let).

Za institucionalno bivanje bi se intervjuvanke odločile le v primeru, kadar neformalne oblike pomoči in formalne podporne oblike, ki ne zahtevajo bivanja zdoma, ne bi več zadostovale.

/.../ Če bo negibna, jo bom dala v dom; takrat najverjetneje ne bi zmogli več (Mira, 55 let).

/.../ Če bi tujo pomoč potrebovala, bi se pozanimala in jo poiskala. /.../ Če pa bi bila še kako drugače obremenjena in ne bi zmogla sama, bi iskala pomoč tudi drugje. Do neke meje človek zmore, več pa ne. In v takem primeru bi poiskala še dodatno pomoč (Nevenka, 48).

Če bi mama potrebovala več pomoči, bi najprej poskusili povečati pomoč na domu. Dom za ostarele bi izbrali kot zadnjo možnost, na primer, če bi postala negibna. O tem smo se večkrat pogovarjali in se vsi strinjamo. Mama nima tako visoke pokojnine, da bi zadoščala za plačevanje doma, ima pa nekaj prihrankov in bi šlo (Tatjana, 60 let).

Preverjala sem, ali so intervjuvanke obveščene o vrsti in obsegu formalnih oblik pomoči. Ugotovila sem, da je polovica intervjuvank dobro seznanjena z obsegom formalnih storitev v Sloveniji, jih po potrebi uporablja in je z njimi zadovoljna. Storitve plačujejo s pokojnino in prihranki oskrbovanca.

Te institucije poznam. Zanimivo pa je, da mi je o možnostih pomoči na domu, ki jih organizira Center za socialno delo, povedala mama, ki se je prej pozanimala zanje, kot sem se jaz. Mama in njen partner imata tako pomoč po dve uri dnevno, razen sobot in nedelj. /.../ S to pomočjo sta zelo zadovoljna. Imata tri pomočnice, ki se izmenjujejo, in opravijo potrebno delo: včasih likajo, čistijo, drugič nakupijo, tretjič ju peljejo k zdravniku ali na sprehod. /.../ Kadar te ženske pokličem, mi tudi povedo, kaj mislijo o zdravju in počutju „mojih starcev“. Pomoč si plačujeta sama. Sicer nimata sijajnih pokojnin, le okoli 700 evrov vsak, a ker so njune potrebe zelo skromne, zmoreta plačevati pomoč (Tatjana, 60 let).

Med tednom uporabljamo pomoč na domu, vsak dan – zjutraj pridejo iz centra. Stroške subvencionira naša občina. Pomagajo nam dvigniti mamo iz postelje. Mama ima dodatek k pokojnini, ker je vojna invalidka. Z njeno pokojnino plačujemo vse te dodatne storitve, ki jih imamo – pomoč na domu. Stroški znašajo 70 evrov na mesec, kar ni veliko in lahko prenesemo (Mira, 55 let).

Ena izmed intervjuvank je povedala, da je oče v domu za ostarele, ker je skrb zanj prezahtevna. Obenem pa doda, da je bila to njegova želja, saj po izkušnji s svojo ženo, za katero je skrbela intervjuvanka, ni želel, da bi tako skrbeli tudi zanj. Če oče ne bi želel v dom za ostarele, bi najverjetneje zanj skrbela intervjuvankina družina.

Oče je želel oditi v dom za ostarele. Z naše strani dejansko ni bilo nobene pobude, ampak je to razumel. Zdelo se mu je prav, da gre. Čutil je, da bi moral iti. Tudi jaz sem bila že utrujena od vsega. Sicer pa, ko je nuja, zmoreš marsikaj in bi zmogla tudi to (Marija, 62 let).

Ostale intervjuvanke formalnih oblik pomoči doslej v glavnem (ponekod kljub intenzivni negi in izčrpanosti) niso uporabljale in so povedale, da bi po njih posegle, ko bi bilo to potrebno. Doslej se zanje niso zanimale, bodisi zato, ker jih (po svoji oceni) niso potrebovale, bodisi zato, ker jim finančno niso dostopne in jih večinoma tudi slabo poznajo.

Ne, staršev ne bi dala v dom, to pa ne. Sem že slišala, da obstajajo tudi druge možnosti, vendar jih ne poznam; doslej ni bilo potrebe po njih (Danica, 50 let).

Teh storitev ne poznam dobro. Nisem se nikoli pozanimala, ker sem vedno mislila, da lahko sama poskrbim za vse, tudi takrat, ko je bilo zelo hudo. Sem si postavila tak cilj (Diana, 60 let).

Vem, da veliko starih ljudi in njihovih sorodnikov teh možnosti niti ne pozna. Mislijo, da obstajata samo dve, skupno življenje doma ali nastanitev v domu (Tatjana, 60 let).

Kljub temu, da za uporabnike institucionalnega bivanja v celoti skrbi strokovno osebje, terja ta oblika pomoči od sorodnikov uporabnika veliko časa in energije. Kakovost bivanja starejših ljudi v domovih za ostarele je v veliki meri odvisna od sodelovanja sorodnikov in tako so povedale tudi intervjuvanke:

Tudi če so starši v domu za ostarele, je še vedno veliko skrbi zanje: obiskovanje, pogovori itd. (Tatjana, 60 let).

Včasih se mi je zdelo celo lažje, da za taščo skrbimo doma, kot pa da se vsaj dvakrat dnevno vozimo k njej in jo tam hranimo in oskrbujemo. Če bi želeli, da v domu preživi, bi morali mi skrbeti zanjo. Saj je ne bi mogli gledati, da tam hira neprevita. Tudi ko je bila v bolnišnici, si nihče ni vzel ene ure časa, da jo nahrani. Enako bi bilo tudi v

domu. Mi bi hodili tja in tam skrbeli zanjo približno enako, kot lahko skrbimo tu doma (Diana, 60 let).

Če ni svojca, je v domu hudo. Skoraj nujno je, da oskrbovanca obiskuje svojec. Naš oče je imel tudi telefon, nas je poklical po telefonu, ko je bila sila. Zdaj pa niti tega ne more več. Je negiben. Redno ga obiskujemo, ker nas potrebuje za vse. Tam vsak bolnik potrebuje nego (Marija, 62 let).

Posledice skrbi in nege

Oskrba in nega ostarelih staršev ima za intervjuvanke številne posledice.

Intervjuvanke povedo, da jim zaradi nege in oskrbovanja primanjkuje prostega časa.

Pogrešajo možnost počitka in dopusta.

Manjkal mi je oddih. Včasih bi kar vse pustila in šla. So bili trenutki, ko bi človek kar zbežal (Marija, 62 let).

Vse dokler je bila nona živa, nismo mogli iti nikamor na dopust. Vedno je moral biti nekdo doma, z njo. Če bi želel kdo od naju z možem na oddih, bi morala pustiti drugega samega z njo. To pa za dalj časa ni bilo izvedljivo (Diana, 60 let).

Intenzivna nega dementnih oseb oziroma oseb s težko boleznijo zahteva pogosto tudi nočno nego ali skrb, posledica pa je pomanjkanje spanca.

Tudi ponoči sem morala vstajati in hoditi k mami. Večkrat me je poklicala, zlasti na koncu, ko se je bližala smrt (Marija, 62 let).

Bilo je obdobje, ko sem morala ponoči večkrat vstajati. Imeli smo „babyphone“ – napravico, kakršno imajo starši za dojenčke, da smo v svoji spalnici slišali, če se je tašča prebudila in želela vstati. Včasih je vstajala iz postelje tudi večkrat na noč. In ko sem prišla, je bila brez plenice, slečena, večkrat je tudi padla s postelje. Treba jo je bilo preobleči, previti in ponovno položiti v posteljo. Včasih so bile noči zelo naporne. Kar nekaj časa sem ponoči vstajala in hodila k njej ter jo negovala (Diana, 60 let).

Dolgotrajna skrb in nega ostarelih staršev vpliva na zdravje oskrbovalca. Intervjuvanke so povedale, da so bile v času oskrbovanja večkrat utrujene in izčrpane. Nekaterim se je zdravje v času nege oziroma po njej poslabšalo.

Dejansko sem se počutila kar močna, dokler je vse to trajalo. Ko pa je tašča umrla, so se začele zdravstvene težave. Zdravnica mi je že precej časa pred smrtjo tašče predpisala tablete. Menila je, da so moje zdravstvene težave posledice obremenitev, predvsem pa skrbi za dementno nono. Menila je tudi, da moje težave ne bodo izginile,

dokler bo nona živa, da jih bom lahko le blažila. /.../ Zdaj, ko tašče ni več, pa se tudi ne počutim nič boljše (Diana, 60 let).

Intervjuvanka je opisala več fizičnih težav, kot so aritmija, hipertenzija, pomanjkanje energije, hujšanje in depresija.

Težave sem imela z nihanjem krvnega tlaka, včasih zelo povišan pritisk, slabo počutje, bila sem brez energije in imela sem napade razbijanja srca. Zelo se tudi shujšala, približno 30 kg v pol leta ali še prej. Nato mi je zdravnica predpisala tablete proti depresiji, zaradi stresa, ker je menila, da mi bodo te tablete pomagale prenesti vse obremenitve, ki sem jih imela doma (Diana, 60 let).

Zaradi dvigovanja negibnih oseb so intervjuvanke občutile razne telesne bolečine in se tudi poškodovale.

Čutila sem tudi že bolečine v rami. Bilo je veliko dvigovanja. Ta teža in dvigovanje vplivata na telo (Marija, 62 let).

/.../ Stalno dvigovanje pomeni veliko obremenitev za hrbtenico. Vse me boli /.../, dvigovanje mame je naporno. Mama je zelo težka, ker se je, odkar je negibna, zredila za 20 kg. Ker je negibna, je to „mrtva« teža, in je dvigovanje še veliko težje (Mira, 55 let).

Oskrba in nega ostarelih staršev zelo vpliva tudi na psihično počutje oskrbovalk.

/.../ Dan, ki ga preživiva z njimi, se mi zdi zelo naporen in zvečer se vračava domov čisto izčrpana, pa ne telesno, pač pa mentalno, psihološko (Tatjana, 60 let).

Bremeni jih strah prihodnostjo in soočajo se s skrbjo, da ne bi zmogle oskrbovanja.

Dokler je oče pomagal, me ni bilo strah, ko pa se je očetu zdravje poslabšalo, sem se začela spraševati, ali bom zmogla (Marija, 62 let).

Bojim se, ker mi roke mrtvijo. Bojim se, da zaradi tega ne bi mogla več skrbeti za mamo in ji pomagati. In skrbi me, da bi jo morala zato predčasno dati v dom za ostarele, da ne bi več zmogla sama skrbeti zanjo (Mira, 55 let).

/.../ Včasih je bilo težko, nisem imela več moči, predvsem pa ne potrpljenja, da bi vse to prenašala. In strah pred tem, kaj še vse prihaja. In pred tem, da bom odpovedala (Diana, 60 let).

Oskrbo in nego občutijo kot težave s potrpežljivostjo in živci.

Najbolj me obremenjuje dejstvo, da noče jesti, npr. pri kosilu ali večerji, na splošno pri hranjenju. Moram se kregati z njo, da sploh kaj poje. Človek postane poleg nje živčen (Mira, 55 let).

Imeli smo zelo velike težave, ker ni želela jesti. To nas je zelo obremenjevalo, jaz sem bila ob tem zelo nervozna. Na koncu sploh nisem več zmogla in je skrb za hranjenje prevzel moj mož. Vendar je bilo veliko vpitja, ker dejansko nismo imeli več potrpljenja za vse to. Ni želela odpirati ust, pa tudi, ko jih je odprla, ni požrla hrane. Včasih smo našli v njenih ustih hrano, staro tudi po več ur. Bilo je nevarno, da se z njo zaduši, zato smo morali poskrbeti, da je hrano požrla ali pa izpljunila. In vse to, čeprav se ne sliši naporno, je zelo naporno. Takšne stvari so me dosti bolj psihično izčrpale kot sama nega. Pri negi si fizično utrujen, takšne stvari pa te psihično izčrpajo (Diana, 60 let).

Zaradi psihične obremenitve, ki jo terjata dolgotrajna oskrba in nega, imajo intervjuvanke težave s konflikti v družini.

/.../ Potem pa se še mož jezi name, ker mam silim jesti, samo zato, ker ne more več poslušati kreganja. Vendar ne more hirati samo zato, ker je trmasta in dementna. Čutim dolžnost, da jo nahranim, enako kot za malega otroka. In to me obremenjuje. Je zelo naporno (Mira, 55 let).

Včasih je hudo s starši, ker so že precej stari, malo dementni, včasih tudi malo hudobni, a se trudiva to razumeti, čeprav nama zmeraj ne uspe in se potem jeziva nase in drug na drugega, da nama ni uspelo krotiti živcev. /.../ To, da sva drug drugemu v oporo pri tej skrbi, je zelo pomembno, čeprav včasih čutim, da bi bilo bolje, ko bi jih obiskovala ločeno /.../ Gre bolj za občutke, za drobne napetosti. Na primer, ko je kakšna od mam sitna ali nervozna, moraš to ublažiti na dveh straneh, z njo in še s partnerjem (Tatjana, 60 let).

Osebe oziroma svojci, ki oskrbujejo dementne osebe, se soočajo z veliko psihično obremenitvijo, saj je demenca huda bolezen, ki prizadene bolnega človeka in tudi svojce. Svojci se morajo soočiti z dejstvom, da življenjske funkcije dementne osebe postopoma pešajo in ugašajo, kar je za zanje lahko zelo težko in obremenjujoče.

Enkrat je mama celo izjavila, da sem jaz njena mama. Si lahko predstavljaš ta pretres zame? Hudo bo, ko nas ne bo več prepoznala. Tega se bojim in ta misel me obremenjuje. Zlasti ko se je vse to začelo, sem bila pretresena. Težko sem sprejela to dejstvo. Hudo mi je zaradi tega (Mira, 55 let).

Težko je gledati človeka, ki mu življenjska moč in življenjske funkcije vidno pešajo. Nona je vedno zelo dobro poskrbela zase in za vse ostale, celotno družino, družinske člane, celo sosede, prijatelje. Psihično in fizično zelo močna, bistra, modra, pogumna in zelo dostojanstvena gospa. Nikoli se ni spuščala v nobene prepire, nikoli ni rekla žal besede o meni ali o kom drugem. Pogosto so tašče hudobne in ti v marsičem nasprotujejo. Ona pa je bila izjemna. Gospa z velikim srcem. In velikokrat je bila ta

psihična obremenitev veliko bolj obremenilna in težka, kakor sama nega. Tudi strah je bil prisoten. Kaj bo, če ne bomo več zmogli (Diana, 60 let).

Več zaporednih izkušenj dolgotrajne oskrbe in nege povzroča fizično in psihično izčrpanost. Intervjuvanke povedo, da so zaradi dolgotrajne nege čustveno otopele.

/.../ Ja, veliko let skrbi je za mano, in zaradi vsega tega mislim, da sem že zelo utrujena, čustveno in fizično. Npr., ko se zgodi, da mi zdaj kdo pove, da je nekdo zbolel ali umrl, se ne odzovem čustveno, in marsikdo mi reče, da sem trda in hladna. Tudi moj oče je bil dementen. /.../ In jaz sem se soočila s prvo demenco, še preden sem bila stara 20 let, ko je zbolel moj oče (Mira, 55 let).

7 SKLEPNE UGOTOVITVE

Sklepne ugotovitve in odgovore na raziskovalna vprašanja sem oblikovala na podlagi obstoječe literature in raziskav, ki obravnavajo sorodno tematiko, ter na podlagi raziskave, ki sem jo izvedla sama. Vzorec moje raziskave je bil sicer premajhen, da bi lahko oblikovala sklepe za celotno populacijo, kljub temu pa nakazuje na določene možne sklepe o dejanskem stanju, ki se ne razlikujejo bistveno od obstoječih raziskav.

7.1 SAMOUMEVNOST DOMAČEGA DELA ŽENSK SREDNJE GENERACIJE

Skrbstveno, emocionalno in negovalno delo za družinske člane je v današnji družbi neločljiva sestavina dnevne rutine, ki jo po večini opravljajo ženske (Rener v Oakley 2000).

V Sloveniji še vedno prevladuje tradicionalni tip družin, pri katerem je skrb za otroke in odvisne družinske člane in članice ter gospodinjstvo domena žensk, moški pa občasno le „pomagajo“. To odražajo tudi podatki o koriščenju starševskega dopusta, delu s krajšim delovnim časom zaradi otrok in odsotnosti z dela zaradi nege bolnega družinskega člana oziroma članice. Počasi se uveljavlja tip družin, v katerem moški bolj enakovredno sodelujejo pri skrbi za otroke, medtem ko so gospodinjska dela še vedno pretežno domena žensk. Prehod v tip družin, za katerega je značilna enakovredna ali deljena skrb tako za otroke kot za gospodinjstvo, pa je še vedno precej oddaljen, čeprav se tudi v Sloveniji soočamo z obstojem različnih družinskih oblik in rahljanjem klasičnih delitev spolnih in generacijskih vlog. (Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015–2020).

V sklopu svoje raziskave sem ugotovila, da so gospodinjska opravila in tudi skrbstvena praksa, vezana na otroke ter ostarele starše, v veliki meri domena žensk. Pri tem bi izpostavila gospodinjska opravila, saj je to področje domačega dela, ki je po mojih ugotovitvah v največji meri spolno določeno. Domača opravila najpogosteje opravljajo ženske srednje generacije, nekaterim pri tem pomagajo tašče in mame, redkeje otroci, najmanj pa partnerji (ti občasno opravljajo opravila, ki se jim zdijo prijetnejša), ki so običajno zadolženi za fizično težja zunanja dela (npr. delo na zemlji) in zahtevnejša tehnična opravila, vezana na dom (npr. razna popravila vodovodnih in električnih instalacij). Gospodinjsko in domače delo, sodeč po moji raziskavi, ženske opravljajo iz navade (prevzeti vzorci iz matične družine, kjer so bile spolne vloge tradicionalno določene), zaradi pričakovanj in pritiskov okolice, iz občutka odgovornosti ter iz praktičnih razlogov (ker delo opravijo hitreje).

Številne tuje raziskave potrjujejo tezo o večji angažiranosti očetov pri skrbi za otroke, ki se kaže v aktivnejšem vključevanju očeta v družinsko delo, oskrbo in nego otrok. Vendar ta trend v Sloveniji ni tako intenziven kot v zahodnih družbah. Raziskave sicer zaznavajo povečano prizadevanje očetov za večjo vpletenost pri vzgoji, oskrbi in negi otrok, vendar kljub temu partnerke še vedno prevzemajo glavni delež skrbi za otroke (Švab 2006).

Na podlagi svoje raziskave sicer lahko potrdim, da je skrb za otroke v primerjavi z gospodinjskimi in domačimi opravili bolj porazdeljena med člane gospodinjstva. Na tem področju se poleg starih staršev partnerji nekoliko bolj vključujejo, kljub temu pa so se partnerji žensk srednje generacije, ki sem jih obravnavala (z izjemo enega primera), v skrb otrok vključevali bolj občasno (ko se ženske zaradi različnih razlogov niso mogle) ali pa so opravljali zgolj nekatere vrste opravil (npr. pomoč pri zahtevnejših domačih nalogah). V enem primeru je partner skrb za otroke opredelil kot samoumevno delo partnerke, ker je bila partnerka po poklicu vzgojiteljica.

V primerjavi z vsemi drugimi družinskimi deli ostaja negovalno delo najbolj tipično žensko delo, ker „ostaja negovanje temeljni sestavni del ideologije ženskosti, obenem pa je negovanje pomembnih drugih v družinskih ideologijah definirano kot ljubezen in ne kot delo“ (Rener v Oakley 2000, 297). Tudi na podlagi svoje raziskave lahko potrdim, da je oskrba in nega ostarelih staršev večinoma delo, ki ga opravljajo ženske srednjih let. Pri oskrbi in negi ostarelih staršev se partnerji vključujejo, kadar intervjuvanke iz različnih razlogov ne morejo opravljati tega dela oziroma ko zaradi intenzivne in fizično (v nekaterih primerih tudi psihično) zahtevne nege postane delo za ženske srednje generacije prezahtevno.

Ženske srednjih let so tako najpogosteje vključene v gospodinjska opravila, pa tudi v oskrbo in nego otrok in ostarelih staršev, in najpogosteje opravljajo opravila, vezana na neplačano domače delo. Tudi v primeru, ko je domače delo (gospodinjska opravila in tudi oskrba in nega otrok ter ostarelih staršev) enakomerno porazdeljeno med partnerja, je intervjuvanka povedala, da je njena in partnerjeva situacija specifična in kako se ob tem zaveda, da je njen partner, kot je sama rekla, „redka ptica“.

Skrbstveno, emocionalno in gospodinjsko delo kot „delo iz ljubezni“ do pomembnih drugih se še zmeraj dojema kot samoumevni, naturalizirani del ženske „identitetne sheme“ (Bianchi in drugi 2000; Švab 2001; Rener in drugi 2006). Okolica, kar potrjujejo tudi moje ugotovitve, velikokrat dojema domače neplačano žensko delo kot samoumevno delo žensk. Zato na podlagi vsega naštetega ugotavljam, da je gospodinjsko delo, skrbstveno delo, negovalno in emocionalno delo za otroke ter za lastne in partnerjeve starše še vedno po večini domena žensk, ki se dojema kot samoumevno delo žensk srednje generacije.

7.2 INFORMIRANOST IN UPORABA FORMALNIH OBLIK POMOČI

Številne raziskave socialne opore med starostniki v Sloveniji kažejo, da so starostniku najpomembnejši vir socialne opore družinski člani oziroma otroci. Pomoč starostniku temelji na solidarnosti in občutku odgovornosti, saj se otroci čutijo moralno odgovorne, da pomagajo svojim staršem, ko ti potrebujejo pomoč (Hvalič Touzery 2007a, 17). Šele v primeru, ko starostniki nimajo možnosti dobiti pomoči od svojcev, uporabljajo storitve formalnih podpornih mrež (Hojnik Zupanc 1997, 19; Hojnik Zupanc 1999; Hlebec 2003, Hvalič Touzery 2007a). Nekatere raziskave so pokazale, da je prisoten močan odpor do institucionalne oskrbe, ne samo med starimi ljudmi, temveč tudi med družinskimi oskrbovalci (Hvalič Touzery 2007a, 9). Družinski oskrbovalci so v raziskavi Hvalič Touzery povedali, da star človek od formalnih oblik pomoči v največji meri uporablja obisk patronažne službe na domu ter pomoč in nego na domu. Mnogi družinski oskrbovalci so bili mnenja, da storitev ne potrebujejo, in po mnenju avtorice se razlogi skrivajo v dejstvu, da bodisi oskrbovalci nočejo vmešavanja drugih v njihovo delo bodisi je star človek tisti, ki ne sprejema formalnih storitev. V njeni raziskavi oskrbovalci niso bili dobro seznanjeni s storitvami, ki jih formalna služba ponuja, so se pa znašli pri iskanju potrebnih informacij (Hvalič Touzery 2007, 229–230). V moji raziskavi je polovica intervjuvank dobro seznanjena z vrstami formalnih storitev v Sloveniji, jih po potrebi uporablja in je z njimi zadovoljna (pomoč na domu). Ostale intervjuvanke formalnih oblik pomoči doslej v glavnem (ponekod kljub intenzivni negi in izčrpanosti) niso uporabljale in so povedale, da bi po njih posegle, ko bi bilo to potrebno. Doslej se zanje niso zanimale, bodisi zato, ker jih (po njihovi oceni) niso potrebovale, bodisi zato, ker so jim finančne nedostopne ali pa je dostop drugače omejen (npr. storitev se ne izvaja v občini ali pa je mesto izvajanja krajevno oddaljeno od uporabnika), in jih po večini tudi slabo poznajo. O ponudbi storitev bi se pozanimale v primeru, ko same ne bi zmoгле nuditi potrebne oblike skrbi in nege. Takrat bi storitve tudi uporabile. Kljub temu, da za uporabnike institucionalnega bivanja v celoti skrbi strokovno osebje, terja ta oblika pomoči od sorodnikov uporabnika veliko časa in energije. Kakovost bivanja starejših ljudi v domovih za ostarele je v veliki meri odvisna od angažiranosti in sodelovanja sorodnikov (Ramovš 2003) in tako so povedale tudi intervjuvanke. O institucionalnem bivanju imajo intervjuvanke tudi v moji raziskavi v glavnem negativno mnenje. Ostarele starše bi oddale v institucionalno bivanje zgolj kot zadnjo možnost, kadar neformalne in druge oblike formalnih pomoči ne bi zadostovale.

7.3 POSLEDICE PREOBREMENITEV ŽENSK SREDNJE GENERACIJE

Izhodišče moje magistrske naloge temelji na domnevi, da intenzivno negovalno, emocionalno in skrbstveno delo žensk srednje generacije lahko pomeni stres in hudo obremenitev, ki vpliva na njihovo zdravstveno stanje, še zlasti, če so ženske še zaposlene. Številne tuje raziskave kažejo, da bremena, ki jih z multiplikacijo vlog nosijo ženske, lahko povzročijo emocionalne težave, tesnobe in depresije, anksioznost, jezo in nezadovoljstvo, napete osebne odnose in slabše fizično zdravstveno stanje (Barnett in drugi 1985; Barron McBride 1990). Tudi raziskave v Sloveniji kažejo, da so ženske močno vpete v neplačano gospodinjsko in skrbstveno delo, kjer več let finančno, materialno in emocionalno oskrbujejo otroke oziroma mlade odrasle ter negujejo lastne in partnerjeve starše. Obenem imajo ženske v Sloveniji najdaljši delovni urnik v Evropi (Švab in drugi 2012; Humer in Roksandič 2013). Vse našete obveznosti ženske obremenjujejo, kajti podatki iz raziskav kažejo, da ženske poročajo o izčrpanosti in izgorelosti, ki ju klasična epidemiološka merila ne zaznajo in so posledica dvojne obremenitve žensk – zaposlitve ter neplačanega gospodinjskega in družinskega dela (Denton in Walters 1997; Šadl 2002, 62; Schmiedel 2011; Ule 2013). Družinske oskrbovalke se počutijo preobremenjene, spremlja jih strah pred prihodnostjo in pred tem, ali bodo zmogle, pred slabšo delovno aktivnostjo na delovnem mestu itd. (Svetičič v Ušlakar 2009, 33).

Ugotovitve iz moje raziskave kažejo podobno sliko. Ko sem med intervjuvankami preverjala, ali zaradi neenakomerne porazdelitve domačega in gospodinjskega dela med člani gospodinjstva čutijo kakšne posledice ali obremenitve, sem ugotovila, da zaradi ujetosti med domačim neplačanim delom in zaposlitvijo trpijo zaradi pomanjkanja prostega časa (primanjkuje jim časa za konjičke, časa „samo zase“) in časa za počitek, kar povzroča, da so nenehno pod stresom, izčrpane in slabšega zdravstvenega stanja (poročajo o težavah z živci, sladkorni boleznimi, previsoki telesni teži, previsokem krvnem tlaku). Naštete posledice lahko izvirajo tudi iz nezdravega prehranjevanja. Ameriške študije o posledicah preobremenitve žensk srednje generacije na psihofizično stanje kažejo, da ženske, ki opravljajo več vlog hkrati (gospodinjske naloge, skrb in nega), zaradi pomanjkanja časa velikokrat ne pazijo na svoje zdravje, se prehranjujejo nezdravo in opustijo fizične aktivnosti (Derigne in drugi 2012, 101), kar lahko povzroči zdravstvene težave.

Današnje matere starševstva ne dojemajo kot obveznosti, temveč kot življenjski projekt (Ule in Kuhar 2003), v katerem nadomeščajo svoje neizživete sanje in želje (Zinnecker v Ule in Kuhar 2003). V postmodernosti je izrednega pomena vpliv staršev na otrokov vsestranski razvoj. Starši pozno v otrokova odrasla leta nudijo materialno in čustveno podporo po svojih najboljših močeh, kar zajema izraz „protektivno otroštvo“, za katerega velja, da je „le najboljše dovolj dobro“ (Švab 2001, 139). V ospredju je odvisnost otroka od svojih staršev, ki skrbijo, svetujejo in upravljajo psihične in materialne potrebe otroka, vse dokler traja odnos odvisnosti, ki pa se podaljšuje v odraslost (Ule in Kuhar 2003). Položaj velike odvisnosti od staršev po mnenju nekaterih avtorjev nima obsežnih koristi za otroka, je pa za matere izredno zahteven in psihično obremenjujoč (Švab 2001). V svoji raziskavi ugotavljam, da intervjuvanke menijo, da nudenje pomoči odraslim otrokom nima negativnih posledic zanje, kvečjemu pozitivne, saj jih, sodeč po odgovorih, tovrstna skrb ne bremeni, temveč jim pomoč in skrb za otroka pomeni dodatno vrednost oziroma smisel življenja. Skrbi jih zgolj prihodnost njihovih otrok. Ženske srednjih let svojim odraslim otrokom skrb in storitve nudijo brezpogojno in samoumevno, z velikim veseljem, iz občutka odgovornosti in ljubezni ter želje po ustrežljivosti.

Visok odstotek starih ljudi v Sloveniji potrebuje intenzivno skrb in nego, ki jo večinoma zagotavlja neplačano žensko negovalno delo, pri čemer je samoumevnost ženskega neplačanega negovalnega dela vključena v vse sisteme socialnih politik (Rener 1997). V Sloveniji oskrbo potrebuje več kot 50.000 ljudi, starih 65 in več let, od tega jih je več kot 30.000 odvisnih od pomoči svojcev. Dobro polovico oskrbujejo hčerke ali zakonci, če še živijo. Nekoliko manj, a še vedno pogosto, jih oskrbujejo sinovi, snahe in vnuki, sledijo bratje, sestre in sosedje (Inštitut Antona Trstenjaka). V prvi obsežnejši raziskavi družinske oskrbe starih ljudi v Sloveniji je Hvalič Touzeryeva ugotovila, da so bili v mestnem okolju med oskrbovanci zelo zastopani partnerji, za razliko od podeželskega okolja, kjer so bili partnerji po zastopanosti daleč za otroki, kar nakazuje na to, da je bivanjsko okolje pomemben dejavnik vpliva na spol osebe, ki oskrbuje (Hvalič Touzery 2007, 245). Motivacija za negovanje je, sodeč po raziskavah, občutek moralne in socialne dolžnosti ter empatija s starim človekom, ki se običajno izogiba institucionalni oskrbi (Rener 1997), zadnje čase pa tudi ekonomski razlogi. Število uporabnikov formalnih storitev naglo pada zaradi visokih stroškov, ki si jih uporabniki ne morejo privoščiti (Inštitut Antona Trstenjaka).

Kljub temu, da se stanje na področju organiziranja in zagotavljanja formalnih storitev z leti izboljšuje, storitve še vedno niso zagotovljene v vseh občinah po Sloveniji (Inštitut RS za socialno varstvo). Družinske oskrbovalke so, kot pravi Ramovš, pogosto tudi same v težkem položaju, saj so večinoma stare več kot 50 let, še vedno redno zaposlene, skrbijo za svojo družino, pogosto pa tudi za partnerjeve starše (Inštitut Antona Trstenjaka). Skrb za starejšega člana je po mnenju Mesec za negovalca zelo težka naloga, ki ga lahko obremenjuje, zaradi česar lahko zbolijo (Mesec v Hvalič Touzery 2007, 70). Številne raziskave o vplivu preobremenjenosti žensk na njihovo počutje in zdravje so pokazale, da je pri ženskah, ki so obremenjene z opravljanjem več vlog, viden porast psihičnih in fizičnih bolezni (Barnett in drugi 1985; Barron 1990; Šadl 2002; Hochschild 2013).

Tudi v okviru moje raziskave je skrb in nega ostarelih staršev po večini samoumevno delo, ki ga v največji meri opravljajo intervjuvanke. Intervjuvankam pogosto zagotavlja podporo in pomoč pri oskrbi njihov partner oziroma partner oskrbovane osebe, zlasti v primerih, ko zaradi intenzivnosti postane delo prezahtevno.

Renner pove, da številne ženske večino svojega življenja preživijo kot negovalke pomembnih drugih (Renner 1997).

Tudi v moji raziskavi se ta teza potrjuje, saj sem ugotovila, da intervjuvanke v svojem življenju večkrat nudijo skrb in nego ostarelim (lastnim in partnerjevim) staršem ali sorodnikom.

Motivi za oskrbovanje lastnih staršev doma se v moji raziskavi kažejo na več ravneh. Formalne storitve so ponekod nedostopne zaradi krajevne oddaljenosti oskrbovanca od storitev, zato, ker se storitve v njegovi občini ne izvajajo, zaradi previsokih stroškov storitev, zaradi osebnih zadržkov, negativnih izkušenj in mnenj ter nezaupanja glede kakovosti formalnih storitev, pa tudi zaradi relativno nizke stopnje informiranosti o vrsti ponudbe formalnih oblik pomoči. Zelo pomembni motivi so tudi občutek moralne dolžnosti glede nudenja in vračanja skrbi, težnja po dajanju iz ljubezni, občutek dolžnosti in samoumevnosti skrbi, visoke stopnja empatije do oskrbovanega svojca ter upoštevanje želja ostalih družinskih članov in nege potrebnih ostarelih staršev.

Po moji raziskavi sodeč imata predvsem dolgotrajna oskrba in nega ostarelih staršev številne posledice. Ženskam primanjkuje prostega časa, časa za počitek in časa za oddih ali dopust. Primanjkuje jim kakovostnega spanca, saj zaradi nočne nege pogosto vstajajo, zato so izčrpane. Nekaterim se je zdravstveno stanje v času nege in po njej bistveno poslabšalo.

Ženske povedo, da imajo fizične težave, kot so pomanjkanje energije, težave s srcem, povišan krvni tlak itd. Zaradi intenzivne nege, ki terjata dvigovanje negibnih oseb, tožijo o bolečinah v rami, hrbtenici, rokah itd. Dolgotrajna oskrba in nega ostarelih staršev pa ima pri ženskah hude posledice predvsem na psihično zdravje, kar potrjujejo tudi številne druge raziskave. Ženske ob dolgotrajni skrbi obremenjujejo tudi razni strahovi. Imajo težave z živci in potrpljenjem ter težave z depresijo. Zaradi večkrat ponavljajočih se razmer je intervjuvanka, ki je oskrbovala in negovala razne sorodnike, postala čustveno otopela in, kot jo opišejo drugi, „trda in hladna“. Ženske, ki oskrbujejo in negujejo težke bolnike, kot so npr. dementne osebe, doživljajo številne psihološke obremenitve, ko se morajo soočiti s stanjem in sprejeti posledice te bolezni. Zaradi številnih stresnih psihičnih in fizičnih bremen ter stresnih dogodkov, ki jih terjata oskrbovanje in nega ostarelih staršev, prihaja do konfliktov med družinskimi člani.

Na podlagi vsega naštetega sklepam, da intenzivno skrbstveno, negovalno in podporno delo pri ženskah srednje generacije na različne načine vpliva na slabšo kakovost življenja žensk srednje generacije, zaradi pomanjkanja časa – za prostočasne aktivnosti in konjičke, časa za počitek, oddih ali dopust itd. Posledice intenzivnega skrbstvenega, negovalnega in podpornega dela pri ženskah srednje generacije se kažejo tudi v poslabšanem fizičnem in psihičnem zdravju žensk, saj so se v času oskrbe in nege pojavile številne bolezni in poškodbe, ki jih pred izvajanjem oskrbe in nege niso imele. Zaradi številnih stresnih psihičnih in fizičnih bremen ter stresnih situacij, ki jih terjata oskrba in nega ostarelih staršev, lahko nastajajo občasni konflikti in s tem slabši medosebni odnosi med družinskimi člani.

ZAKLJUČEK

Sodobna družba velja za družbo velikih sprememb na številnih področjih vsakdanjega življenja, na zasebni in globalni ravni. Spremembe se navezujejo na širše družbene, ekonomske, politične in demografske spremembe in se kažejo na področju družinskih sprememb s pluralizacijo družinskih oblik in družinskega življenja, pa tudi v individualizaciji življenjskih izbir (Švab 2006), kjer se posameznik v svetu pluralnosti vsak dan sooča z raznoliko izbiro in odloča, katero možnost izbrati (Giddens 1991). Skozi proces modernizacije se je začela spreminjati družina in v sredini šestdesetih let so se začele pojavljati dileme o „krizi (smisla) družine“, ko naj bi državne institucije in organizacije zaradi vse hitreje razvijajoče se „države blaginje“ s svojimi socialnimi storitvami in servisi prevzemale obveznosti in aktivnosti družine tako, da bi poskrbele za splošno socialno varnost ljudi, razbremenile družino in posameznike v njej – zlasti ženske, omogočile večjo enakost med spoloma in tako izboljšale kakovost življenja. Danes ugotavljamo, da družina ni izgubila svoje funkcije, temveč ima še zahtevnejšo vlogo, kot kadar koli prej (Črnič Istenič v Dremelj 2003, 155). Kriza sodobne – postmoderne družine temelji na preobremenjenosti in izpostavljenosti družinskih članov (predvsem žensk) številnim pritiskom, saj država ter druge vladne in nevladne organizacije na področju sociale ne pokrivajo potreb in nezadostno rešujejo socialno problematiko. Država ne nadomešča vloge družine na področju socialne opore, temveč se družinska skrb in opora zaradi neprimerne socialne politike znatno povečujeta. Napovedi kažejo zaskrbljujočo sliko, kjer se bo potreba po družinski oskrbi v prihodnosti še povečala in tako še dodatno obremenila družinske člane oziroma ženske srednjih let, za katere je značilno, da so v največji meri skrbnice in oskrbovalke družinskih članov.

Ženske srednje ali „sendvič generacije“ so v današnji družbi v nezavidljivem položaju. Pojavile so se nove družbene okoliščine, ki jih postavljajo pred velik izziv. Kljub teoretičnim možnostim za pestro izbiro življenjskih priložnosti, poti in odločitev ugotavljam, da so njihova življenja bolj ali manj polno zasedena z družinskimi in drugimi obveznostmi, ki so večinoma dokaj neizogibne. Profil žensk „sendvič generacije“ lahko opišem kot delovno aktivno generacijo, ki je na nek implicitni način prisiljena skrbeti za blagostanje in kakovost življenja za mlajšo in tudi starejšo generacijo. Zaradi podaljševanja delovne obveznosti so mnoge ženske srednje generacije še vedno v (rednem) delovnem razmerju, pri čemer imajo tudi delodajalci visoke delovne zahteve in standarde.

V času zunaj službene dejavnosti, doma, po večini same, z redko, predvsem pa neenakomerno porazdeljeno pomočjo ostalih družinskih članov skrbijo za dom in gospodinjske obveznosti, ki jim, kot same povedo, jemljejo prosti čas in priložnost za druge, prostočasne dejavnosti, konjičke ali počitek. Materialno in emocionalno podpirajo in oskrbujejo svoje odrasle otroke, ki zaradi težkih življenjskih pogojev nimajo možnosti postati popolnoma samostojni. Četudi med ženskami prevladuje mnenje, da tovrstne, kot same pravijo, samoumevne podpore ne občutijo kot breme, temveč kot dejanje ljubezni in veselja, ki jih čustveno bogati, domnevam, da obstaja verjetnost, da so zaradi podpore, ki jo nudijo svojim otrokom, lahko prikrajšane (npr. finančno). Današnje matere svoje otroke jemljejo kot vseživljenjski projekt, v katerega vlagajo skrb, dokler jo otroci ne le potrebujejo, temveč tudi sprejemajo.

Ženske srednje generacije poleg odraslih otrok oskrbujejo ali negujejo tudi starejše družinske člane – predvsem so to starši, včasih tudi drugi sorodniki. Visok odstotek starejše populacije ostaja v oskrbi družine, ne zgolj zaradi navezanosti na dom in predsodkov do socialnih institucij, temveč predvsem zaradi starostnikom finančno nedostopnega institucionalnega varstva. Večinoma jim oskrbo in pomoč zagotavlja neformalna mreža njihovih otrok oziroma hčera. Ostareli starši potrebujejo raznolike oblike pomoči, od preprostejših, kot je pomoč pri gospodinjskih opravilih, osebni negi, prevozu do zdravnika, nakupovanju hrane itd., pa vse do zahtevnejše nege, ki zajema intenzivno vsakodnevno, tudi nočno skrb in negovanje.

Vse našteve obveznosti terjajo od žensk srednje generacije visok davek – stres in izčrpanost ter pojav številnih bolezni, ki so posledica preobremenjenosti; vzrok za nastanek bolezni pa je velikokrat spregledan in ni problematiziran.

Pojav „sendvič generacije“ je odraz neurejene socialne politike in neustrezne ter predvsem nezadostne varnosti in skrbi socialne države, ki starejšim ne zagotavlja kakovostnega staranja, mladim pa ne omogoča življenjskih pogojev za samostojno življenje. Če bi želeli zmanjšati oziroma omiliti preobremenjenost žensk srednje generacije, bi bilo treba razmišljati o možnih alternativah, ki bi ženske „sendvič generacije“ vsaj nekoliko razbremenile, npr. v obliki pospešenega prostovoljstva, usposabljanja, finančne podpore in razvoja pestrih oblik dostopnih podpornih storitev (Ušlakar 2009).

LITERATURA

- Barnett, Rosalind C. in GraceBaruch. 1985. Women's involvement in multiple roles and psychological distress. *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (2):135–145.
- Barnett, Rosalind Chait. 2004. *Women and multiple roles: Myth and reality*. Women's studies research center: Brandeis University.
- Barron, Angela M. 1990. Mental health effects of women's multiple roles. *American Psychologist* 45 (3): 381–284.
- Bartky, Sandra Lee. 2006. Foucault, ženskost in modernizacija patriarhalne oblasti. *Delta* 12 (1–2): 59–86.
- Baumann, Zygmunt. 2002. *Tekoča moderna*. Ljubljana: *cf.
- Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: Na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bianchi, Suzanne, Melissa A. Milkie, Liana Sayer in John P. Robinson. 2000. Is anyone doing the housework? Trends in the gender division of household labor. *Social Forces* 79(1): 191–228.
- Bowden, Peta. 1997. *Caring: gender-sensitive ethics*. London, New York: Routledge.
- Bubeck, Diemut Elisabet. 1995. *Care, gender and justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Craig, Lyn. 2006. Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend their time with children. *Gender & Society* 20(2): 259–281.
- Černigoj Sadar, Nevenka. 2000. Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu. *Družboslovne razprave* XVI (34/35): 31–52. Dostopno prek: <http://druzboslovnerazprave.org/clanek/pdf/2000/34–35/2/> (23. februarja 2014).
- Danica. 2014. Intervju z avtorjem. Nova Gorica, 2. julij.

Denton, Margaret in Vivienne Walters. 1997. *Age differences in women's perceptions of their health problems and concerns*. Hamilton: McMaster University.

DeRigne, LeaAnne in Stephen Ferrante. 2012. The sandwich generation: A review of the literature. *Florida public health review* (9): 95–104. Dostopno prek: <http://health.usf.edu/NR/rdonlyres/7BD2C943-78BE-402B-B024-1D43B7CE30E9/0/index.html> (22. avgusta 2015).

Dezin, Norman 2003. *Strategies of Qualitative Inquiry*. Sage Publications.

Diana. 2014. Intervju z avtorjem. Miren, 9. avgust.

Dremelj, Polona. 2003. Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave* XIX (43): 149–170.

Eurostat. 2015. *Share of young people living with their parents by sex and age*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/youth/data/database> (29. avgusta 2015).

Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self – Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. California: Stanford University Press.

--- 2000. *Preobrazba intimnosti: spolnost, ljubezen, in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf.

Goody, Jack. 2003. *Evropska družina: zgodovinsko antropološki esej*. Ljubljana: Založba / *cf.

Hlebec, Valentina. 2003. Socialna omrežja starostnikov v Sloveniji. *Družboslovne razprave* 19 (43): 171–182.

Hochschild, Arlie. 1997. *The Second Shift*. New York: Avon Books.

--- 2013. *So How's the Family and Other Essays*. Berkeley: University of California Press.

Hojnik-Zupanc, Ida. 1997. *Dodajmo življenje letom: Nekaj spoznanj in nasvetov, kako se smiselno in zdravo pripravljati na starost in jo tako tudi preživeti*. Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije. Dostopno prek: <http://www.inst-antontrstenjaka.si/gerontologija/projekti/28.html> (27. avgusta 2015).

--- 1999. *Samostojnost starega človeka v družbeno prostorskem kontekstu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Hrženjak, Majda. 2007. *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Humer, Živa. 2009. *Etika skrbi, spol in družina: Procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Humer, Živa in Metka Kuhar. 2010. *Domače in skrbstveno delo ter odnosi med spoloma: stare zgodbe v novih preoblekah?* Družboslovne razprave XXVI, 64: 81–110.

Humer, Živa in Metka Roksandić. 2013. *Protikrizni ukrepi in enakost spolov*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/enake_mozno_sti/NVO2013ProtikrizniUkrepiInEnakostSpolov.pdf (23. julija 2015).

Inštitut Antona Trstenjaka. Družinska oskrba starejšega svojca. Dostopno prek: <http://www.inst-antonatrstenjaka.si/gerontologija/projekti/28.html> (23. julija 2015).

Inštitut RS za socialno varstvo. Izvajanje pomoči na domu: Analiza stanja v letu 2013. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/sociala/IRSS_V_Izvajanje_pomoci_na_domu_-_analiza_stanja_v_letu_2013.pdf (23. avgusta 2015).

Kanjuo Mrčela, Aleksandra. 1996. *Ženske v menedžmentu*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.

--- 2012. *Samo desetina moških ima šefinjo*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/samo-desetina-moskih-ima-sefinjo.html> (25. marca 2015).

Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Nevenka Černigoj Sadar. 2004. *Starši med delom in družino*. Zaključno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: http://www.arhiv.uem.gov.si/fileadmin/uem.gov.si/pageuploads/Ocetovstvo_porocilo.pdf (27. aprila 2014).

Kovič, Petra. 2014. „Sendvič generacija“ Ujetost med skrbjo za otroke in starše. *Osebno: Revija o odločitvah. Tudi finančnih* 7 (6–8). Dostopno prek: <https://www.nlb.si/revija-osebno> (24. maja 2015).

Kvale, Steinar. 2007. *Doing interviews. The SAGE Qualitative Research Kit*. London: Sage Publications.

Malačič, Janez. 2003. *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Marija. 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 17. julij.

Mesec, Blaž. 1998. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Predlog Resolucije o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2015. Dostopno prek: http://www.mdds.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/predpisi_v_pripravi/article///4e70b3ea96dcb8a40f6cf9406e46dfcb/ (30. avgusta 2015).

Mira. 2014. Intervju z avtorjem. Draga, 27. avgust.

Mulej, Nada. 1992. *Ženska na poti k sebi*. Ljubljana: Tangram.

Mulej, Lucija. 2003. Na poti v neko drugo moderno. *Časopis za kritiko znanosti* 31 (211): 298–314.

Nagode, Mateja, Dremelj Polona in Valentina Hlebec. 2006. Ponudniki socialne opore starostnikom v ruralnem in urbanem okolju. *Teorija in praksa* 43 (5–6): 814–827.

Nevenka. 2014. Intervju z avtorjem. Nova Gorica, 19. julij.

Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf.

Podgornik, Nevenka. 2014. Prihaja „sendvič generacija“? Ne, je že tu. *Osebno: Revija o odločitvah. Tudi finančnih* 7 (2). Dostopno prek: <https://www.nlb.si/revija-osebno-stevilka-7> (24. maja 2015).

Ramovš, Jože. 2003. *Kakovostna starost*. Socialna gerontologija in gerontagogika. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

--- 2013. *Staranje v Sloveniji. Raziskava o potrebah, zmožnostih in stališčih nad 50 let starih prebivalcev Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Renner, Tanja. 1996. *Predah za študentsko mladino – Mladina in družina*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino.

--- 1997. Rastoča manjšina. Problem negovalnega dela. *Družboslovne razprave XIII* (24/25): 40–48.

--- 2000. O delu iz ljubezni. V *Gospodinja*, Ann Oakley, 279–298. Ljubljana: *cf.

--- 2007. Globalizacija, individualizacija in socialna izključenost mladih. *IB revija* 2 (40–49).

Renner, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Univerza na Primorskem.

Renner, Tanja, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik in Alenka Švab. 2008. *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Založba FDV.

Resolucija o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških 2005–2013. Ur. l., št. 100, 27. oktobra 2005. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO29> (24. julija 2014).

Schmiedel, Volker. 2011. *Izgorelost: Ko nas delo, družina in vsakdanjik izčrpavajo*. Ljubljana: Mettis Bukvarna.

Sedmak, Mateja, Zorana Medarić, Darja Zaviršek in Mirjana Ule, ur. 2007. *Med javnim in zasebnim*. Koper: Založba Annales.

Sešek, Urška. 2004. *Vključevanje žensk na trg delovne sile*. Magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Sieder, Reihard. 1998. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Skogrand, Linda, Henderson Katie in Brian Higginbothan. 2006. *Sandwich Generation*. Dostopno prek: https://extension.usu.edu/files/publications/publication/FR_Marriage_2006-01pr.pdf (27. aprila 2015).

Skupnost socialnih zavodov Slovenije. *Predstavitev storitev za starejše in dejavnosti domov*. Dostopno prek: http://www.ssz-slo.si/Media/Default/documents/publikacije/SSZ%20Slovenije_brosura_predstavitev%20domov_2014.pdf (27. julija 2015).

Šadl, Zdenka. 2002. *Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti*. *Družboslovne razprave* 39: 59–71.

Švab, Alenka. 2000. Nova intimna razmerja? Zasebnost, intimnost v pozni moderni. V *Preobrazba intimnosti*, Anthony Giddens, 205–227. Ljubljana: *cf.

--- 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2006. Družinske spremembe. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*, ur. Tanja Rener, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek, 63–89. Koper: Annales.

Švab Alenka, Kuhar Metka in Rener Tanja 2012. Behind and beyond Hajnal's line: families and family life in Slovenia. *Journal of comparative family studies* 2012 (43): 419–437.

Tatjana. 2014. Intervju z avtorjem. Ljubljana, 7. julij.

Topolovec, Sara. *Emancipirana ženska in njeno zdravje – obvladovanje različnih vlog*. Dostopno prek: http://kakosi.si/clanki/socialnevloge/Emancipirana_zenska.pdf (23. julija 2015)

Touzery, Simona H. 2006. Vloga družinskih članov pri oskrbi starih ljudi. *Socialno delo* (1/2): 29–33.

--- 2007. *Družinska oskrba starih družinskih članov*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

--- 2007a. „Tukaj smo! Opazite naše delo! Pomagajte nam!“ – Raziskava o oskrbi starega človeka v družini. *Kakovostna starost* 10 (2): 4–27.

Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete v vrtilcu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2013. *Družbene neenakosti v zdravju žensk v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.deepdyve.com/lp/de-gruyter/social-inequalities-in-women-s-health-in-slovenia-dru-bene-needakosti-nB9y7ve8KS/1> (27. marca 2014).

Ule, Mirjana in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, starševstvo*. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za socialno psihologijo.

Ušlakar, Mateja. 2009. *Ekonomski in socialni izzivi staranja prebivalstva z vidika potreb po dolgotrajni oskrbi*. Magistrsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Žnidaršič Žagar, Sabina, Nevenka Černigoj Sadra in Darka Podmenik, Mateja Sedmak in Zorana Medarič, Milica Antić Gaber in Maca Jogan. ur. 2007. *Med javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela*. Koper: Založba Annales.